

PIITSUUSSUSEQ
PILLUGU
PIAREERSAATITUT SULINIUT

Aallaqqaasiut

Isumaginninnermut Naalakkersuisoqarfiup 2009-mi pilersaarut aallartippaa siunertaralugu misissorneqassammat qanoq ililluni suullu tunngavigalugit Kalaallit Nunaanni piitsuussutsip pinaveersaartinneqarnissaa pillugu naalackersuinikkut oqallittoqalersinnaanersoq. Pilersaarutip taassuma aallartinneqarneranut tunngaviuvoq 2008-mi ukiakkut Inatsisartut ataatsimiinneranni oqaluusersassanik assigiinngitsunik qulequtaq pillugu suliaqarnerat.

Pilersaarummi qitiutinneqarsimavoq, maanna nalunaarsiami uani saqqummersinneqartoq, piitsuussutsimik oqartarnerup sapinngisamik annertunerpaamik Kalaallit Nunaanni pissutsinut naleqqussakkap qanoq paasineqarnissaanik nassuiaasiornermut ilanngussaqaarnissaq. Taamaalilluni nalunaarusiaq assigiinngiaartunik takutitsissaaq piitsuussutsip taamatullu kalaallinut atatillugu ukioq 2010-mi pissarissaarluni pitsaasumillu inuuneqarnertut paasineqarnissaanut.

Misissuinermi tikkuarneqartut assigiinngitsut amerlanersaat Naalakkersuisut naalackersuinikkut anguniagaanneereerput. Nalunaarusiami suliat ingerlareersut pingaaruteqassusiat erseqqissarneqarpoq, inuiaqatigiinnilu inuuffigisatsinni inuuneq pitsaanerulersinniarlugu ataatsimut isigalugu suliniutit assigiinngitsut akornanni ataqatigiinnerit nutaanik isigineqalernissaannut iluaqutaassalluni.

Neriutigaara, nalunaarusiaq inuuttaasut kinguneqartussamik oqallinnerannut tapertaajumaartoq. Siullertut oqallisigineqarluni, Kalaallit Nunaanni ukioq 2010-mi piitsuussutip, pissarissaarluni pitsaasumillu inuuneqarneq qanoq ittuunerannik paasinninnermik imaqaasasoq. Aappaattullu oqallinneq, ataasiakkaarluta ataatsimullu, sapinngisamik maannakkut siunissamilu pitsaasumik inuunererusutatsinnik kissaaterput malillugu periarfissaqaarnissapput tamatta qulakkiissagipput.

Nuuk, November 2010

Maliina Abelsen
Isumaginninnermut Naalakkersuisoq

Imai

Aallaqqaasiut.....	2
1. Siulequtsiussaq.....	4
2. Eqikkaaneq.....	6
2.1 Siulequtsiussaq.....	6
2.2 Periuseq.....	6
2.4 Inernerit.....	7
2.4.1 Piitsuussuseq pillugu sammisat.....	7
2.4.2 Inuussutissatigut nammineq pilersorneq.....	10
2.5 Paasiniaarnerit assersuunneqarsinnaaneri.....	10
2.6 Inerniliineq.....	11
3. Periuseq.....	11
3.1 Tunuliaqut.....	11
3.2 Apersuinerit.....	12
3.3 Misissueqqissaarnek.....	14
4. Piitsuussuseq pillugu sammisat.....	15
4.1 Ataatsimut sammisaqarneq.....	15
Sammisaq 1: Pisortat allaffissornerat kiffartuussinerallu.....	15
Sammisaq 2: Sulineq.....	17
Sammisaq 3: Ineqarnermut tunngasut.....	19
Sammisaq 4: Meeqqat inuusuttullu inooqataanermi atugarliortut.....	20
Sammisaq 5: Ilinniartitaaneq.....	22
Sammisaq 6: Inuttut aamma pisortat akisussaaffiat.....	25
Sammisaq 7: Atornerluineq, sumiginnaaneq, atoqatigiinnikkut innarliineq aamma imminorneq.....	26
4.2 Inuussutissatigut nammineq pilersorneq.....	28
5. Assersuussineq.....	30
5.1 Piitsuussutsimut taaguutit nunani tamalaani ator neqartut.....	30
5.2 EU-p piitsuussutsimik nassuiaataa.....	31
5.3 Sammisat piitsuussusermut taaguutit nunani tamalaani ator neqartunut tunngatillugu.....	32
5.4 Inerniliineq.....	33
6. Eqikkaaneq ilimanartullu.....	35
6.1 Piareersaataasumik misissuinermit eqikkaaneq.....	35
6.2 Misissuinermit ilapittuinerit.....	35
6.3 Siunissami misissuineri siumut isiginninneq.....	35
Atuakkat ator neqartut allattorneri.....	37
Ilanngussaq: Piitsuussutsimut taaguutit ator neqartut sisamat allaaserineqarneri.....	39

1. Siulequtsiussaq

Kalaallit Nunaanni piitsuussuseq pillugu suliniutip aallartinneqarnissaanut tunuliaqutaasooq 2008-mi ukiakkut ataatsimiinnermi immikkoortunik 118 aamma 135-mik Inatsisartut suliarinninneranni nassaarineqarsinnaavoq, tassani allassimalluni:

Inatsisartut aalajangiiffissaattut siunnersuut, Naalakkersuisut pisussaatinneqassasut pisortatigoortumik Kalaallit Nunaanni piitsuussutsimut killiliisoqarnissaanut.

(Inatsisartunut ilaasortaqaq Palle Christiansen, Demokraatit)

aamma

Nunatsinni piitsuussutsip qanoq ililluni sutigullu killeqartilersinnaanerata pisortatigoortumik aalajangersaasoqarnissaa siunertaralugu qulaajaasoqarnissaanik Naalakkersuisut peqquneqarnissaannik Inatsisartut aalajangernissaannik siunnersuut.

(Inatsisartunut ilaasortaqaq Kuupik Kleist, Inuit Ataqtigiit)

Tamatuma malitsigisaanik piitsuussutsip pitsaaliorneqarnissaa pillugu naalakkersuinikkut ingerlatsinermi oqallinnerit qanoq aamma piumasaqaatit suut malillugit aallartinneqarnissaannik misissuinissaq siunertaralugu piitsuussuseq pillugu suliniummik Isumaginninnermut Naalakkersuisoqarfik 2009-mi aallartitseqqullugu peqquneqarpoq. Suliap naammassineqarnissaanut piffissami oktober 2009-miit maj 2010-mut Naalakkersuisoqarfik siunnersortimik atorfinitsitsivoq.

Siunnersortip misissuinerani pingaarnersaasoq tassaasimavoq kalaallit nunaanni pissutsinut naleqqussarsimasumik piitsuussuseq pillugu taaguutip nassuiarneqarnissaanut siunnersuuteqarnissaq, tassunga ilanngullugu innuttaasulerineq, attaveqaatit, nunasseriaatsit aamma Kalaallit Nunaanni aningaasat atornagit aningaasaqarniarneq atugaalluortoq eqqarsaatigalugit.

Siunnersortip misissuinerani oqallinnissamut tunngavissiamik matuminnga kinguneqarpoq, kalaallit nunaannut atatillugu piitsuussuseq pillugu taaguutip nassuiarnissaanut tapertaasooq. Kalaallit Nunaanni piitsuussuseq pitsaaliorniarlugu suliniutit siunnerfeqartumik ineriartortinnissaannut sakkussat erseqqinnerusumik misissorneqarsinnaasut nalunaarusiami tikkuarneqarput.

Missuinerami paasissutissat Kalaallit Nunaanni katersorneqarsimapput, apersuinerlu atorlugu kalaallisut piitsuussutsimik paasinnittarnerit killilerniarneqarsimapput. Misissuinerup

tunngavii Kalaallit Nunaanneersuummata, inernerit qallunaat nunaannit nunanilluunniit allanit misissuinerit annertunerusumik Kalaallit Nunaannut attuumassuserneqarsinnaapput.

Piitsuussuseq pillugu sammisatut siunnersuutigineqartut ersersitsisunik aalajangersimasunik immikkullu uuttorneqarsinnaasunik kinguneqassappata itinerusumik paasiniaasoqartariaqassaaq tamatumalu saniatigut soqutigisaqaqatigiinnik attuumassuteqartunik suleqateqartoqartariaqarluni. Siunnersortip misissuinerit Kalaallit Nunaanni piitsuunermut ersersitsisut ineriartortillugit sulinerup aallartinneratut isigineqassaaq.

Sumiiffinni tikeraarneqartuni isumaginninnermut pisortanit toqqarneqartut inuit apersorneqarput, tamannalu toqqartuinerit taasariaqarluni taamaalillunilu takussutissiisutut taaneqarsinnaanani. Illoqarfiit pingasut nunaqarfiillu tallimat tikeraarneqarmata inernerit tamanut atuuttuutinniarnissaat mianersuutigisariaqarpoq, nassaarineqartulli piffissami pineqartumi illoqarfimmi/nunaqarfimmi pineqartumi maannakkorpiaq pisumut takussutaallutik. Nassaarisatut nalunaarutigineqartut annertunerusumik oqallinnissamut tunngavissatut atorneqarsinnaapput misissuinerullu ingerlaqqinnissaanut kaammattuutaasinnaallutik, tamannalumi misissuinermit siunertaasimalluni. Tamanna tunngavigalugu siunnersortip misissuinermit toqqartuinerit periusaalu piukkunnarsimavoq.

2. Eqikkaaneq

2.1 Siulequtsiussaq

Kalaallit Nunaanni piitsuussuseq pillugu suliniutip aallartinneqarnissaanut tunuliaqutaasoq 2008-mi ukiakkut ataatsimiinnermi immikkoortut 118 aamma 135-p, Inatsisartunut ilaasortamit Palle Christiansenimit, Demokraatit aamma Inatsisartunut ilaasortamit Kuupik Kleistimit, Inuit Ataqatigiinniit saqqummiunneqartut, Inatsisartunit suliarineqarneranni nassaarineqarsinnaavoq. Siunertaq tassaasimavoq piitsuussutsip pitsaaliornissaa pillugu piumasaqaatillu suut tunngavigalugit naalakkersuinikkut ingerlatsinermi oqallinnerit qanoq aallartinneqarsinnaanersut. Piitsuussuseq pillugu suliniut aamma Kalaallit Nunaanni piitsuussutsimut killiliinerup ataatsip arlalilluunniit atulernissaat pillugu oqallinnermut ilanngussiniartussaavoq. Suliniummi pingaarnersaasoq tassaavoq kalaallit nunaanni pissutsinut naleqqussarneqartumik piitsuussuseq pillugu taaguutip nassuiarneqarnissaa; tassunga ilanngullugu innuttaasulerineq, attaveqaatit, nunasseriaatsit aamma Kalaallit Nunaanni aningaasat atornagit aningaasaqarniarneq atugaalluartoq eqqarsaatigalugit.

2.2 Periuseq

Piitsuussuseq pillugu taaguut piareersaatitut suliniut sioqqullugu nassuiarneqareersimanngilaq, illoqarfinnili pingasuni nunaqarfinnilu tallimani innuttaasut ilaannik apersuinikkut misissorneqarluni. Apersuinerni paasisutissiisusssat toqqartorneqarnera illoqarfinni nunaqarfiillu kommuniini pineqartuni isumaginninnermut pisortanit paasisutissiinerit tunngavigalugit isumagineqarput.

Inuit ataasiakkaat sumiiffinnilu ataasiakkaani aalajangersimasut isiginiarneqartut apersorneqarput. Nunap immikkoortuni sisamani (illoqarfiit pingasut nunaqarfiillu tallimat) tikeraartoqarnerani inuit katillugit 69-it apersorneqarput.

Pisortat suliffeqarfiini aalajangersimasuniit inunnut apersorneqartunut apeqqut una isummernissamut tunngavimusimavoq:

"Piitsuussusermut atatillugu, illit sinniisuuffigisanni akisussaaffigisavit/suliffigisavit iluani ajornartorsiutini qitiunerpaatut suut isigivigit?".

Nunaqqatigiinni inuit apersorneqartut apeqqutinik ammanerusunik aperineqartarput, tamatumalu kingorna akissuteqartussat nammineq "oqaluttuarnissaminnut"

qaaqquneqartarlutik. Apeqqut aallaaviusoq tassaasimavoq

"Nunaqqatigiini ilinnut aamma/imaluunniit illit ilaquuttannut pissutsit suut immikkut sunniuteqarpat?". Pissutsit qanoq ittuuneri apeqqutaatillugit apeqqutit malitseqartinneqartarput.

Tamatuma kingorna misissueqqissaarnermi akissutit sammisanut eqikkarneqarput. Sammisat itinerusumik immikkoortut sisamaanni ersarinnerusumik allaaserineqarput.

Apeqquutit atuakkianit misissorneqartunit isumassarsiarineqarsimapput, taamaattumik ataatsimut sammisaqarneq taakkununga sunnerneqarsimalluni.

Piareersaataasumik misissuinermit siunniunneqarpoq sammisanik taakkuninnga suliaqarnerup ingerlaqqinnera ersersitsisunik kinguneqarsinnaassasoq. Immikkoortumi 5-imi sammineqartut nunani tamalaani piitsuussuseq pillugu taaguutinut atorneqartunut sanilliunneqarput.

Siunnersortip misissuinerata tunngaviatigut marlunnik immikkoortoqarpoq:

- 1) Apersuinerit ingerlanneqartut inernerinik allaaserinninnerit immikkoortumi ilisimasat maannakkut pigineqartunut atassuteqartillugu ataatsimut sammisat saqqummiunneqarlutik.
- 2) Piitsuussuseq pillugu taaguutinik nunani tamalaani atorneqartunik sanilliussineq.

2.4 Inernerit

2.4.1 Piitsuussuseq pillugu sammisat

Paasissutissat katersorneqartut sammisanut arlalinnut eqikkarneqarput, inuit apersorneqartut oqaluttuaanni nalunaarutaannilu piitsuussutsimut maqaasisaannullu tunngassuseqartut.

Sammisat taakku tassaapput:

Sammissaq 1: Pisortat allaffissornerat kiffartuussinerallu

Sammissaq 2: Sulineq

Sammissaq 3: Ineqarnermut tunngasut

Sammissaq 4: Meeqqat inuusuttullu inooqataanermi atugarliortut

Sammissaq 5: Ilinniartitaaneq

Sammissaq 6: Inuttut aamma pisortat akisussaaffiat

Sammissaq 7: Atornerluineq, sumiginnaaneq, atoqatigiinnikkut innarliineq aamma imminorneq

Sammissaq 1: Pisortat allaffissornerat kiffartuussinerallu

Allaffeqarfik paasiuminarnerusumik, ingerlajuuaannartumik, eqeersimaartumik inuppalaartumillu innuttaasunik sullissilersillugu pisortat allaffeqarfiisa suleriaatsimikkut ingerlatseriaatsimikkullu piviusunngortitsisinnaasunik piukkunnartunik kajumissuseqartunillu aqutsisoqarnissaa apersorneqartunit ujartorneqarpoq.

Pingaarteqartut taakku sisamat innuttaasunut, sullinneqartunut soqutigisaqatigiinnullu atuuttariaqarput, soorlu assersuutigalugu pisortanik isumaqatigiissutinut tunngasuni.

Sammissaq 2: Sulineq

Illoqarfiup alliaartorneranut tunngatillugu pilersaarusiormi sumiiffimmi ineriartorfiit assigiinngitsut ilanngunneqarsinnaasut apersorneqartut oqaatigaat.

Misilittakkanik tunngaveqartumik siunnersorteqarnermik aaqqissuussineq pilersinneqarsinnaavoq, assersuutigalugu "inuusuttut utoqqaanerit" aamma illoqarfimmiit nunaqarfimmiillu inersimasut ilinniagaqarsimasut, isumalluutitigut piginnaanngorsaaqqinnikkullu pisortanik tapersersorneqartut, nunaqarfinni inuusuttunut ilinniartitaanikkut suliffeqarnikkullu periarfissanik siuarsaanermik siunertaqartut.

Suliffeqarfiit inooqataanermi akisussaaffeqarnerat pillugu Kalaallit Nunaanni Sulisitsisut Peqatigiiffiata aamma Namminersorlutik Oqartussat/kommunit akornanni suleqatigiissimanerup pilersinneqaqqinnissaa naleqquttuusinnaasoq tikkuarneqarpoq. Tassunga ilanngunneqarsinnaavoq piitsuussutsip pitsaaliornissaanut periusissiornissaq, suliffissaaleqisut, piginnaangorsaqqittut innarluutillilu peqataatinneqarnissaasa qulakkeerneqarnissaa sulissutigalugu.

Sammissaq 3: Ineqarnermut tunngasut

Ineqarnermut tunngasut apersuinerit ingerlanneqarnerini malunnartumik sammineqarput, tassa ineqarnikkut pissutsit ajortut inummut inuiaqatigiinnilu aningaasaqarnermut malunnaatilimmik aningaasartuutaammata. Pissutsinut taakkunanga pitsangorsaanerit piitsuussuseq pillugu ajornartorsiummut naleqqiullugu malunnaatilimmik pitsaasumik sunnuteqartussaammata. Aamma pisortat inissiatigut iliuuseqarnerisigut illoqarfiit mikisut nunaqarfiillu inissianik nutaanik sanaartorfiginerisigut iluaquserneqarsinnaapput.

Aammattaq illunik aserfallatsaaliineq inissiani pissutsit pitsaanerulersinneqarsinnaasut apersorneqartunit erseqqissarneqarpoq, illunik sanaartoqataasernerup pilersinneqarneranut aamma tassunga atasumik teknikikkut tapersiisoqarneratigut illoqarfinni mikinerusuni nunaqarfinnilu ineriartornermut tunngaveqartumik aqqissuussinerit kissaatigineqarput.

Inissiaqarnermut tapiissuteqartarnerit nunaqarfinni ilaqtariinnut meeralinnut tunngatinneqartut apersorneqartunit kissaatigineqarput, meeqqat atuarnertat siuarsarniarlugu illoqarfimmut nuunniarpata periarfissat pitsaasuutillugit.

Sammissaq 4: Meeqqat inuusuttullu inooqataanermi atugarliortut

Meeqqat atugarliortut inuunermi ingerlaqqinnerat nukittorsarniarlugu angajoqqaarsiaqartitsineq pingaaruteqartut apersorneqartunit oqaatigineqarpoq, tassungalu atatillugu angajoqqaarsianut tapersiisarneq pingaaruteqarluni. Angajoqqaarsiaanerup iluani tapersiisoqarnissaa apersorneqartunit kissaatigineqarpoq.

Suliniut alla tassaavoq meeqqanut inuusuttunullu atugarliortunut ornittakkat atugarliortunut taakkununga tapersersuisartut apersorneqartunit eqqaaneqarpoq.

Sammissaq 5: Ilinniartitaaneq

Apersorneqartut ujartorpaat pingaartumik nunaqarfinni meeqqanik atuartitsinissamut pisariaqartitsinerup naammassineqarnissaa qitiutinneqassasoq, oqaatigineqarmat nunaqarfinni atuartitsineq tamatigut tamakkiisuussanngitsoq.

Misissuinerimi ungasianiit atuartitsinerup atorneqarnerata ineriartortinnissaa pillugu siunnersuutit katersorneqarput, tassunga ilanngullugit tassunga eqqaanartunik siusinnerusukkat suliniutinit misilittakkat iluaqutigineqarneri.

Inuit nunaanni tuluttut oqaaseqarfiusuni ilinniartitsisut peqatigiiffii iluaqutigineqarsimapput piffissanilu sivisunerusuni nunaqarfinni atuartitsisussanik ilinniartitsisutut ilinniarsimasut sulisittarsimallugit. Taamatut aqqissuussinerit siusinnerusukkat atorneqarsimapput.

Nunaqarfinni siunnersorteqarnermik aaqqissuussinerit atorneqarsinnaaneri eqqarsaatigineqarsinnaapput, inuusuttut soraarummeersimanatik uteqqittut ilinniarfeqarfinnut uteqqinnissaannut periarfissarsiunnissaannut imaluunniit sukkanerpaamik suliffeqalernissaannut iluaqutaasinnaasut.

Inuit apersorneqartut oqaatigivaat meeqqat savaateqarfinniittut, anaanaminnik atuartinneqartartut, piffissap ilaani ilinniartitsisunit ilinniarsimasunit siunnersortinneqartartut atuartitsissutissanillu angerlaassisartut. Meeqqat amerlanertigut meeqqanit atuarfimmittunit pitsaanerusumik angusaqartarput. Tassani misilittakkat katersorneqarsinnaapput taamatut aaqqissuussinerup ilaanik naleqquttut issuarneqarsinnaallutik.

Misissuinermi ilaqutariit nunaqarfimmiit illoqarfimmut nuunneranni iluatsitsinermik oqaluttuat katersorneqarput, taakkunanilu periutsit pissutsillu erseqqinnerusumik misissorneqarsinnaallutik. Assersuutit taakku taamatut ingerlataqarnermi sunniutit pitsaasut annertusineqarnissaannut ajortumillu sunniutaasut annikillisinneqarnissaannut pisortat (amma namminersortut) suliniutaannut isumassarsiniarfigineqarsinnaallutik.

Paasissutissiisunit arlalinniit illoqarfimmi nunaqarfimmilu qarasaasiaqarnerup nalinginnaasumik annertunerusumik atorneqarnissaa ujartorneqarpoq, inuusuttut suliffeqarnikkut ilinniartitaanikkullu inissisimanerannut iluaqutaasinnaammat, tassunga ilanngullugu ungasianiit atuartitsisinnaaneq. Piareersarfiup nukissatigut iluaqutigisinnaavaa utaqqisunut allattorsimaffiutini ikilisinnerisigut.

Sammissaq 6: Inuttut amma pisortat akisussaaffiat

Illoqarfiit tikeraarneqartut allaffeqarfiinit ineqarnermut akiliutit akilerneqarnissaannik ajornartorsiuteqarnek misigineqarsimavoq, illoqarfiillu tikeraarneqartut arlaanni ataatsimi ilaqutariit aningaasaqarniarneranni allaffissornerup ajornartorsiutaasup amma pisortat ingerlatsinerat pitsaanngitsup ataatsimoortinneri pissutigigunarlugit ilaqutariippassuit akiligassamikkut kinguaattoorsimapput. Ingerlatsivik pineqartoq ukiut siuliini ineqarnikkut ingerlatsivimmi ingerlatsinikkut aaqqissuusaanikkullu allannguiffiusimavoq.

Inuit pisortallu akisussaaffeqarnerat pingaaruteqarpoq, tassunga ilanngullugu inatsisinik atortitsisut akisussaaffiat. Nunaqarfiit ilaanni, apersorneqartup isumaa malillugu politiinit akuliuffigineqanngitsoq atornerluinermik ajornartorsiut annertusiartuinnarsimavoq. Tamatuma kingunerisimavaa annertuumik aningaasaqarnikkut inuuniarnikkullu ajornartorsiuteqalernerq. Inatsisinik eqqortitsiniarsimannginnerup kingunerisaanik paasissutissiisut malillugit nunaqarfimmi pineqartumi inooqataanermi unamminartut piseeqataasimapput.

Sammissaq 7: Imigassamik ikiaroorartumillu atornerluineq, sumiginnaaneq, atoqatigiinnikkut innarliineq amma imminut toquttarneq

Apersuinerne assigiinngitsuni ”piitsuussutsip” paasineqarnissaa saqqummiunneqaraangat imigassamik ikiaroorartumillu atornerluineq paasissutissiisunit uterfigineqattaarpoq.

Apersuinerneerit oqaluttuarineqqaattaartuniit takuneqarsinnaavoq piitsuussusermik misigisaqarnermi atornerluineq pingaarutilittut ilaasusooq.

Atornerluineq inuiaqatigiit ilaannit tamanit attuisuuvoq, ilaqutariit iluanniit, inooqataanermi tarnikkut ajornartorsiutit ilaatillugit imaluunniit ilaatinngit, inuiaqatigiinni aningaasaqarnermut atasunut, pisortanut annertuunik aningaasartuuteqarfiusunut (assersuutigalugu napparsimalluni takkutinnitsoornerpassuartigut) aamma sulisinnaasunik annaasaqarnikkut. Taamaalilluni piitsuussutsip pitsaaliornissaanut atatillugu Kalaallit Nunaanni atornerluinikkut ajornartorsiutit annikillisinneqarnerisigut inuiaqatigiinni annertuumik iluanaaruteqartoqassagalarpoq.

Atornerluineq, sumiginnaaneq ajornartorsiutillu taakkununga attuumassuteqartut pingaaruteqarmata kaammattuutigineqarsinnaavoq piitsuussutsimik misissuineq sammisat taakku iluanni ersersitsisut ilanngullugit misissorneqassasut.

Tunami imigassanik kimittuunik tuniniaasarnermik inerteqquteqarnermit kiisalu Upernaviup eqqaani nunaqarfinni imigassanik kimittuunik tuniniaasarnermik nammineq piumassuseqarneq tunngavigalugu inerteqquteqarnermit misilittakkat ajunngitsuusut piareersaatit suliniummit malugineqarpoq.

2.4.2 Inuussutissatigut nammineq pilersorneq

Paasiniaanerit misissorneqartut, kiisalu paasissutissat aamma inuussutissatigut nammineq pilersornermut tunngatillugu paasiniaanernut takusat aallaavigalugit misissuineq inuussutissatigut nammineq pilersorneq pillugu siusinnerusukkut misissuinerit tapertaasinnaavoq.

Inuussutissatigut nammineq pilersorneq suli malunnartumik inuuniarnermut tunngaviuvoq pingaartumik piniartukkormiunut, kisianni aamma illoqarfimmiunut nalinginnaasunut. Illoqarfimmiunullu inuuniarnermut tunngaviusut ilaqutariit ataasiakkaat aningaasaqarnerannik suli tunngaveqarneruvoq.

2.5 Paasiniaanerit assersuunneqarsinnaaneri

Paasiniaanermi matumani piitsuussutsimi sammisat saqqummiunneqartut nunani tamalaani piitsuussuseq pillugu taaguutinut akuerisaasunut assersuunneqarput; UNDPs Human Development Index, Arctic Social Indicators, OECD-ip pilluarneq pillugu naleqqersuutaa aamma Bhutanimi pilluarneq pillugu naatsorsuutit. Assersuussinernit taakkunanga inerneq tassaavoq piitsuussuseq pillugu taaguutit akuerisaasut aamma misissuinerit sammisat nassaarineqartut akornanni annertuumik qaleriittoqarnera. Tamanna piareersaataasumik misissuinerup inerneranut tapersiilluni aamma kalaallit nunaanni atorneqarsinnaasumik piitsuussuseq pillugu taaguusiornermi sammisat siunissami atorneqarsinnaassallutik.

2.6 Inerniliineq

Apersuinermi paasissutissat saqqummersut sammisatigut oqaatigalugit Kalaallit Nunaanni piitsuussuseq pillugu taaguutip oqallisiginissaanut piareersaataasumik suliniut iluaqutaassaaq. Sammisat arfineq marluk piitsuussusermut attuumassuteqartuni ineriartornerit misissuiffiginissaannut aalajangersimasutigut ersersitsisutut ineriartorteqqinneqarsinnaapput. Innuttaasuniit aaliangiisartunilu annertunerusumik oqallinnissamut misissuineq aamma tungavissiiivoq.

3. Periuseq

3.1 Tunuliaqut

Suliniummumut aallaaviusoq tassaasimavoq Kalaallit Nunaanni inuiaqatigiinni peqataasut pingaaruteqartut apersornerisigut piitsuussuseq pillugu taaguummik ineriartortitsinermit tapersiinissaq.

Sulinermit taaguutit pingaaruteqartut ilaat tassaasimavoq sammisat. Sammisat pinngorput apersuinerit allanneqarnerisa eqikkarnerisigut, taamaalilluni Kalaallit Nunaannut attuumassuteqartumik piitsuussuseq pillugu taaguutip ineriartorteqqinnissaanut saqqummertoqarluni.

Immikkoortut sisamaanni misissuinermit sammisat saqqummiunneqarput, immikkoortulli tallimaanni nunani tamalaani piitsuusseq pillugu taaguutit atorineqartut inernernut attuumassuteqarneri takutinneqarlutik.

Piareersaataasumik suliniut marlunnik immikkoortoqarpoq:

- (a) Apersuinerit ingerlanneqartut inernerinik allaaserinninnerit immikkoortumi ilisimasat maannakkut pigineqartunut atassuteqartillugu ataatsimut sammisat saqqummiunneqarlutik. Allaaserisami tassani immikkoortinneqarpoq inuussutissatigut nammineq pilersorneq pillugu immikkoortoq, taanna apersuinerit ingerlanneqartuni sammisatut immikkoortutut saqqummmat.
- (b) Piitsuussuseq pillugu taaguutinik nunani tamalaani atorineqartunik sanilliussineq.

Misissuinerup ineriartortinnissaanut toqqammavigisassamik pilersitsinissaq siunertaralugu kalaallit nunaanni inuiaqatigiinni ineriartornermit ilisarnaatit pingaaruteqartut pillugit misissuisimerit nalunaarusiallu pingaaruteqartut misissorneqarput.

Nalunaarusiat attuumassuteqartut atuakkat allattorsimaffiannit takuneqarsinnaapput, taakkunungalugu ilaatigut ilaallutik Innuttaasunik misissuineq, Nunani issittuni inuuniarneq pillugu misissuinerit (SLICA), meeqqat piitsuunerat pillugu MIPI-p nalunaarusiai, 0-14-nik ukioqartut atugaat pillugit SFI-p nalunaarusiaa, Arctic Human Development Report, Arctic Social Indicators aamma Piniartut pillugit nalunaarusiaq.

3.2 Apersuinerit

Paasiniaaneq inuiaqatigiit ineriartornerannik soqutiginnittunik apersuinerit tunngaveqarpoq:

- pisortat suliffeqarfinni soqutiginnittut (*qulaaniit-ammut*) aamma
- illoqarfiit/nunaqarfiit taakkunanilu inuit (*naqqaniit-qummut*).

Pisortat suliffeqarfiit inuit apersorneqartut Namminersorlutik Oqartussat naalackersuisoqarfianneersuupput, SIK-mit (sulinermit inuussutissarsiortut), GA (sulisisut), KNAPK (aalisartut/piniartut), KANUKOKA (kommunit), MIPI (ilaqutariit/meeqqat/inuusuttut), IMAK (ilinniartitsisut), meeqqat inuusuttullu pillugit suliniuteqarfiit, tassunga ilanngullugu Red Barnet, Nanu, Bedre Børneliv aamma Grønlandske Børn, siunnersorteqarfiit, Peqqinnissakkut Nakkutilliisoqarfik, PAARISA, ICC, Naatsorsueqqissaartarfik, ilisimatusarfik, il.il. kiisalu inuit ataasiakkat attuumassuteqartut arlallit.

Soorlu takuneqarsinnaasoq toqqartuineq aqqissuussaangilaq, piareersaatit suliniummim matumani apersuinerit inuit kinaassuserneqarsinnaanngitsut ilaatinneqarneri naammattut isigineqarpoq.

Inunnik ataasiakkaanik apersuisoqarpoq aamma tamanna naleqqutsillugu periarfissaatillugulu immikkut isiginiarneqartut apersorneqarlutik, assersuutigalugu illoqarfimmi sullissisut akornanni. Immikkoortuni sisamani (illoqarfinni pingasuni nunaqarfinnilu tallimani) tikeraarnerni inuit 69-it apersorneqarput. Illoqarfinnut naleqqiullugit nunaqarfinneersut taamaalillutik amerlanerupput, tamannalu misissuinermit naleqqiullugu nunaqarfiit pingaartinneqarnerunissaat suliaakkiisumit kissaatigineqarsimalluni. Siunnersortip misissuineri taamaalilluni nuna tamakkerlugu misissuinerunngilaq, taamaalillunilu nunap immikkoortuinik qinertuaanerulluni.

Apersuinerit tamarmik najuuttup/najuuttut akuersinerisigut immiunneqarput isertuunneqarnissaalu tamakkiisumik neriorsuutigineqarluni allanneqarlutillu. Apersuinerit siunnersortimit ingerlanneqarput, pisariaqartitsisoqaraangallu oqalutsumik ikiorteqartarluni. Paasiniaanerit ataasiakkaat naammassineqaannartullu apersuinerit allanneqartarput. Apersuinerit katersorneqartut tabel 1-imi takuneqarsinnaapput.

Tabel 1: Paasiniaalluni sulinermi immikkoortut toqqarneqartut			
<i>Kommuni</i>	<i>Nunami sumiinnera</i>	<i>Illoqarfik</i>	<i>Nunaqarfik</i>
Kommuni Kujalleq	Kujataa	<i>Qaqortoq</i> Inuit 2.947	<i>Eqalugaarsuit</i> Inuit 106
Kommuneqarfik Sermersooq	Qeqqa	-	<i>Qeqertarsuatsiaat</i> Inuit 324
Qaasuitsup Kommuniarua	Avannaa	<i>Upernavik</i> Inuit 1.102	<i>Tasiusaq</i> Inuit 250 <i>Nutaarmiut</i> Inuit 35
Kommuneqarfik Sermersooq	Tunu	<i>Tasiilaq</i> Inuit 1.759	<i>Tinitiqilaaq</i> Inuit 100

Najoqqutaq: Inuit amerlassusaat tassaapput inuit Kalaallit Nunaanni inunngorsimasut, Naatsorsueqqissaartarfik 2008.

Paasissutissiisunik toqqartuineq sumiiffiini ataasiakkaani isumaginninnermut pisortanik attaveqarnikkut ingerlanneqarpoq, sumiiffinni inunnik pingaarutilinnik toqqartuinissamut akuersisimasut. Inuit pingaaruteqartut taakku inuit apersorneqartussat toqqartorneqarneri attaveqaataasimapput.

Inunnut apersorneqartunut ilisarnaataasut tabel 2-mi takutinneqarput.

Tabel 2: Inunnut apersorneqartunut ilisarnaataasut			
<i>Nunalerineq</i>	<i>Angut/arnaq</i>	<i>Ukiut</i>	<i>Suminngaanneersuunera</i>
3 illoqarfiit 5 nunaqarfiit	Arnat: 35 Angutit: 34	15-25 ukiut: 10 25-50 ukiut: 29 > 50 ukiut: 30	Kalaallit: 60 (taakkunannga 15-it angajoqqaq ataaseq qallunaaq/nuna allamioq) Qallunaat: 9

Pisortat suliffeqarfiineersunik apersuinerit december 2009-mi naammassineqarput, apersuinerilli ataasiakkaat kingusinnerusukkut naammassineqarlutik.

Pisortat suliffeqarfiineersut inuit apersorneqartut imatut aperineqarput ” *Piitsuussusermut atatillugu, illit sinniisuuffigisanni akisussaaffigisavit/suliffigisavit iluani ajornartorsiutini qitiunerpaatut suut isigivigit?* ” apersuinerit tunngavigineqartoq.

Nunaqqatigiinni inuit apersorneqartut apeqqutinik ammanerusunik aperineqartarput, tamatumalu kingorna akissuteqartussat nammineq ”oqaluttuarnissaminnut” qaaqquneqartarlutik. Apeqqut aallaavisoq tassaasimavoq ” *Nunaqqatigiini ilinnut aamma/imaluunniit illit ilaqtannut pissutsit suut immikkut sunniuteqarpat?* ”. Tamatuma kingorna maqaasinnermut, amigaateqarnermut, nalingiinnermut piitsuunermullu ilaatigullu naammagisimaarinnermut, pilluarnermut atugarissaarnermullu tunngassuteqartunik apersorneqartut oqaluttuaanni pingaaruteqartunut apeqquteqartoqarpoq. Apersuinerit ataasiakkaat agguaqatigiissillugu minuttinik 60-it missaannik sivilissuseqarput.

3.3 Misissueqqissaarnej

Apersuinermi saqqummersunik sammisatigut oqaatigineqartunik Kalaallit Nunaanni piitsuussuseq pillugu taaguutit ilaannik, takussutissatut siunnersuutinik kiisalu piitsuussuseq pillugu taaguutinik allanik assersuussinernik siunnersortip misissuina saqqummersitsivoq.

Paasiniaaneq inuussutissatigut nammineq pilersorneq pillugu ilisimasanik inernejarmat, tamannalu kalaallit nunaanni aningaasaqarnermut tunngatillugu inuit oqallinnerannut ilaammat, immikkoortoq piitsuussuseq pillugu sammisani immikkoortillugu ilanngunneqarpoq.

Piitsuussuseq pillugu sammisat allat apersuinerit allanneqartut eqikkaaffiginerisigut soqutigisaqaqatigiinnillu oqalliseqateqarnerup kingorna saqqummerput. Sammisat tamatuma kingorna inuunermi maqaasisanut amigaateqarnermullu attuumassuteqartunut nunani tamalaani piitsuussuseq pillugu taaguutinik akuerineqarsimasunut assersuunneqarput, kisianni aamma killormut sammitillugit oqaatigineqarlutik, tassa pilluarnej atugarissaarnerlu.

Nunani tamalaani taaguutinik assersuussineq nunani tamalaani nunatsinnilu taaguutinik naleqqersuutinillu arlalinnik misissuinerit tunngavigalugit ingerlanneqarpoq. Piitsuussusermik nassuiaasut sakkut/naleqqersuutit atornejartartut sisamat assersuussinermi allaavigineqarput:

1. UNDP's Human Development Index (HDI)
2. Arctic Social Indicators (ASI)
3. OECD Happiness Index
4. Bhutan Gross National Happiness (GNH) Index

4. Piitsuussuseq pillugu sammisat

4.1 Ataatsimut sammisaqarneq

Paasissutissat saqqummiunneqartut sammisanut arlalinnut eqikkarneqarput, inuit apersorneqartut oqaluttuaanni nalunaarutaannilu piitsuussutsimut maqaasisaannullu tunngassuseqartut. Sammisat nassaarineqartut annerusumik paasiniaanerup inerneranit saqqummerput, misissuinernilu allani nassaarisat ilaatigut oqaasertani toqqammavittut isiginneriaatsimilu atorneqarlutik:

Sammissat tassaapput:

Sammissaq 1: Pisortat allaffissornerat kiffartuussinerallu

Sammissaq 2: Sulineq

Sammissaq 3: Ineqarnermut tunngasut

Sammissaq 4: Meeqqat inuusuttullu inooqataanermi atugarliortut

Sammissaq 5: Ilinniartitaaneq

Sammissaq 6: Inuttut aamma pisortat akisussaaffiat

Sammissaq 7: Atornerluineq, sumiginnaaneq, atoqatigiinnikkut innarliineq aamma imminorneq

Sammissaq 1: Pisortat allaffissornerat kiffartuussinerallu

Pisortat allaffissornerat sunniuteqarluortoq piitsuussutsip pitsaaliornerani pingaaruteqarpoq, tassa naalakkersuinikkut ingerlatsineq nunami piitsuussutsip ineriartorneranut aaqqissuussinermut sakkunut ilaammat.

Kalaallit Nunaanni piitsuussutsimik pitsaaliuinerup ilaatut kissaatiginarpoq pisortat qullersaqarfiini sinerissamilu aaqqissuussinernik sunniuteqarluartunik pilersitsisoqassasoq, ersarissunik suleriaaseqartunik, allaffeqarfimmik ilitsersuisarlunilu siunnersuisartumik ilinniartitsisoqarlunilu sumiiffinni sullissineq isiginiarlugu.

Apersuinerit naapertorlugit nunaqarfinni nammineq inummullu tunngasut suliffimmi pissutsinut akuliunneqarsinnaanerit aarlerinartoqarpoq, assersuutigalugu nalunaaruteqartarnerit atulersinneqassanersut imaluunniit naamik. Taamaalilluni maannakkut aaqqissuusseqqinnermi inatsisitigut isumannaatsuuneq assigiissitsinermillu tunngaveqarnerup annertunerusumik aallunneqarnissaa kissaatigineqarpoq.

Qitiusumit aqutsisoqartillugu kommuninilu sisamani qullersaqarfinniit ilitsersuisarnerup siunnersuisarnerullu pitsaanerulersinnerisigut allaffissorneq pitsaanerulersinneqarsinnaavoq siunissamilu paasiuminernerusumik, ingerlaavarnerusumik, piginnaasaqartumillu pitsaassutsillu assigiiaarnerusut pilersitsisoqarluni.

Suliassaqarfinni aalajangersimasuni isumaginninnikkut suliniutit sunniuteqarneranik uuttuisarnissaq ujarorneqarpoq, isumaginninnermut atugarissaarnermullu naleqqiullugu,

taamaalilluni pisortat suliniutaasa kissaatigineqartumik sunniuteqarnerisut ajunnginnerusumik nalilersorneqarsinnaallutik. Atugarissaarneq pillugu Ilisimatusarfik, Det Nationale Forskningscenter for Velfærd (SFI) 2009-mi majimi tusagassiutitigut nalunaaruteqarnermini ilisimatitsissutigaa danmarkimi kommunit sullissinerisa sunniutaannik uuttuisarnissaq pillugu isumaqatigiissut atulersinneqaaqqammersoq, taamaattumik suliniut taamatut ittoq Danmarkimi aatsaat qanittukkut pilersaarusiorneqarpoq.

Paasissutissat takutippaat kommunit qullersaqarfiini tamani pisortat ingerlatsiviini sulisut annertuumik taarseraattut. Sulisut akulikitsumik taarseraannerisigut ilisimasat annaaneqartarput, sulisunillu nutaanik atorfinitsinermut atasut aningaasartuutit pisortani aningaasartuutini annertuujullutik.

Misissuinermi ineqarnermut tunngasuni allaffissornikkut unamminartoqarnera takutinneqarpoq, taassuma inernerimmagu illoqarfinni tikeraarneqartuni arlalinni ilaqutariit annertuumik akiitsoqalersimanerat pissutigalugu iniminnit anisinneqarsimasut. Taamatut akiitsut annertusimani ilaqutariit nammineq pisuussutigaat, kisianni aamma kommunimi ingerlatsivimmi periutsikkut kukkusoqarsimani pissutaasimalluni. Paarlattuanik apersuinerit takutippaat piffissami sivisuuni pisortat ilaqutariit sinnerlugit ineqarnermut akiliisarsimasut, massa angajoqqaat marluullutik sulisuusut, inuusuttorlu nerisassanut atisanullu akiliunneqartarluni, massa ataataasoq anaanaasorlu suliffeqararluartut, taakkulu ingerlatsivinni ajornartorsiutit assersuutitit eqqaaneqarlutik.

Paasissutissani katersorneqartuni kommunimi qullersaqarfiup sumiiffinnut annerusumik annertunerusumik soqutiginninnissaata kissaatigineqarnera oqaatigineqarpoq, pingaartumik nunaqarfiit. Nalinginnaasumik isumaasoq unaavoq innuttaasut inuuneranni ”ingerlaqqinnissamut” kommunimit ingerlaavartumik tapiiffigitittarneq tunngaviusuusooq, tamatumani piumasarineqarluni isumalluarnerunermik ataqatigiinnernullu paasinninnermik pilersitsisumik paasissutissiisarnerup qaffanneqassasoq, tassunga ilanngullugu pisussaaffiit pisinnaatitaaffiillu, kisianni aamma maannakkut ajornartorsiutaasunut aaqqiissutaasinnaasunik ujartuinissamut ikiorserneqarnikkut siumut isiginissamut tapersorneqarneq.

Sunniuteqarluartumik paasissutissanik ingerlatitseqqinnermi pingaarutaasoq tassaavoq inummiit ingerlatitseqqinnerit. Naqitat quppersakkat assigisaasalu aalajangersimasumik inummiillu tunngaveqartumik suliniuteqarnermik malitseqartinneqartarnissaat kissaatigineqarpoq.

Assersuutaalluartoq tassaavoq isumaginninnermi siunnersortip nunaqarfimmi anginerusumi sulinera. Pineqartoq piffissap ilaannaani qaammatit 18-it ingerlanerini (qaammammut ulluni qulini) nunaqarfimmi sulisimavoq, tamannalu suliat piukkunnartumik ingerlaavartumik suliarineqarnerannik pilersitsilluni kiisalu isumaginninnikkut aningaasaqarnikkullu pissutsinut tunngatillugu malittarisassat inatsisillu pillugit pitsaanerusumik paasissutissiisarneq qulakkeerneqarluni. Tamatuma nunaqarfinni sullitat akornanni nammineq atugaat pillugit pakatsinerit annikillivai. Kiisalu kommunimi inuussutissarsiornermi immikkoortortaqarfia 2009-mi upernaakkut nunaqarfimmi, ikiaroorartumik annertuumik atuiffiusumi, atorfiit

ilinniartitaanerlu pillugit inuusuttunik ataatsimeeqateqarsimavoq, tamatumalu ilaatigut kinguneralugu nunaqarfiup avataani suliffissarsiornissaannut illoqarfimmilu ilinniarnermik aallartinnissamut inuusuttut arlallit tapersorneqarlutik.

Pisortat ingerlatsiviinit ilisimasani pisariaqarpoq allagaatit allanneqarsimasut paasineqarsinnaanerit, ilaatigut ilinniarteqarfinnut aamma pensioninik, ineqarnermut akiliutinut tapiissutinik il.il. pillugit qinnuteqarnermut atatillugu. Apersuinerit naapertorlugit allagaatinik paasinninnissamut arlallit ”sungiussisimangillat”, naak oqaatsit marluk ilitsersuutit allagaasimasaraluartut. Misissuinermit peqataasuniit naliliisoqarpoq illoqarfimmi nunaqarfimmiluunniit innuttaasuunermut atatillugu ”ingerlatsinernut paasisimasaqanngitsortoq”.

Imaassinnaavoq Kalaallit Nunaanni immikkoortitat qinnuteqarfigineqarsinnaasut (nuttarsinnaaneq pillugu immikkoortitat aamma takornariartitsinerup ineriartortinnissaanut aningaasatigut tapiissutissat) immikkoortitaqarneranik ilisimasaqannginneq imaluunniit qinnuteqarnissamut periutsitigut pisortaniit ilitsersuunneqannginneq pissutigalugu qinnuteqartartut ikittuusartut.

Sammasaq 2: Sulineq

Piffissat ilaani sulineq annertuumik nikerarsinnaasarpog, aamma illoqarfimmi/nunaqarfimmi siuariartorfiusuni. Apersuinerit ingerlanneqartut naapertorlugit tamatuma kingunerisimavaa sulisut isumannaatumik suliffeqaraluartut, pingaartumik aalisakkerivinni SIK’miut akissarsiakinnerpaat (eqqiaasut, salisut, poortuisut, il.il.) tiguinnagaagallartut sulisalerput, taamaalilluni aningaasaqarnikkut inissisimanagerat mianernarsilluni. Apersoneqartunit paasissutissat malillugit sulisoqarnermi akiliutinik pisartaqarsinnaasimangillat, aalajangersimasunit tiimeqarsimanissaq pisariaqarmata, tamannalu qaqutigooortumik ajortarani. Peqatigisaanik sulinissamut neqeroortigineqartut itigartissinnaasimanagit, naak nalugualarlugu qanoq siviisutigisumik suliffeqassanerlutik.

Illoqarfiit tikeraarneqartut ilaanni aatsitassanik piiaaneq aallartinneqarsimavoq, naatsorsuutigineqarlunilu nunaqavissunik sulisunik atuisoqarnissaanut annertuumik periarfissaqartoq, tassa sulisut ilinniagaqarsimangitsut, maskiinalerisut kiisalu illusimatitsivinni, nerisaqartitsinermit eqqiaanermilu sulisussat.

Suliffeqarnikkut periarfissaqannginneq piitsuussutsip paasineqarnissaanut pingaaruteqartuvoq, tassa amerlanertigut inuuniarnikkut pissutsit ajorseriarnernik imminnut malittut pilersinneqartarmata, tassunga ilanngullugu suliffissaaleqineq. Suliffissaaleqineq imaluunniit piffissami pisortanit ikiorserneqarneq taamaalilluni ammut ingerlasumik inuuniarneq qaangeruminaatumut sangutitsisarpog, tassa pisortat tungaanniit akuliuttoqanngippat. Paasiniaalluni suliaqarnermi oqaluttuarineqarpoq suliffissaaleqineq imigassamillu kimittuumik atorneqarluneq (aamma eqquiniarnermik nappaateqarneq) nunaqqatigiinnut arlalinnut ajornartorsiutini pingaarnersaasartut.

Suliffissaaleqineq illoqarfimmi nunaqarfimmilu qaffasikannerpoq. Illoqarfiit ilaanni tikeraarneqartumi ataatsimi pisortatigoortumik suliffissaaleqineq 5 %-ingajaavoq, naak illoqarfimmi amerlanernit ilisimaneqaraluartoq tamanna qaffasinnerujussuusoq. Ukiuni kingullerni illoqarfimmut nutsertut amerlangaatsiarsimapput, ilaatigut aalisakkerivimmi sullissivinnilu ataavartumik suliffissaqarneq (aasaanerinnaanngitsoq) pillugu isumalluartoqarmat. Taamaattumik illoqarfimmut nutsertut allanut naleqqiullugu amerlangaatsiarsimapput, sulinikkulli pisariaqartitsineq naammassineqarsinnaasimanani, taamaattumik suliffissaaleqineq qaffakkiartorsimalluni. Tamanna ajornartorsiorfioreersumi inissiaqarnikkut annertuumik tatisimaneqarnermik kinguneqarsimavoq kiisalu pisortat isumaginninnikkut aningaasartuuteqartilerlugit. Pisortat ingerlataqarfiini suliffinnik angisuunik matusinerit soraarsitsinerillu aamma sumiiffimmi pineqartumi suliffissaaleqereersut amerleriarteqqissimavai.

Nunaqarfinni tikeraarneqartuni amerlanerni inuit 50 %-iisa missaat suliffissaaleqinngikkunik, pisortanit ikiorserneqartuupput imaluunniit siusinaartumik pensionisiaqartuullutik. Niuertarfimmi, isumaginnittoqarfimmi (utoqqaat illuini, sunngiffimmi ornittakkani meeqquerivinnilu) aamma ingerlatsivimmi pisortani atorfiit, kiisalu suliffeqarfeeqqat suli ikinnerusut piniartullu eqqaassangikkaanni nunaqarfimmi suliassat annikitsuararsuupput, tassunga ilanngullugu aputaajaaneq, imertarneq il.il. piviusumilli ”suliffissaaleqinertut ersinngitsutut” oqaatigineqarsinnaasut. Ataasiakkaani illoqarfinni qanittuniittuni piffissap ilaani suliffissaqarsinnaasarpog. Amerlanertigut aalisakkerivinni sulineq ukiup ingerlanerani aalajangersimasumut attuumassuteqartuuvoq piffissallu ilaannaaniilluni taamaalillunilu qularnartuulluni. Nunaqarfinni amerlasuuni sulinissamut periarfissat killeqartorujussuartut isikkoqarput.

Ajornartorsiut malunnartog alla tassaavoq piniartut arlallit tunngaviatigut isertitaqarfiat, puisip amia, tapiissutinik tunngaveqartog aamma Namminersorlutik Oqartussanut ataavartumik aningaasartuutaasoq, taamaalillunilu piniartumit tunisassiornermiit piviusumik isertitaanani. Tassunga aaqqiissutitut kissaatigineqarsinnaavoq nunat assigiinngitsut akornanni puisit amianik niuerneramik annertusaaneq.

Paasiniaanerup takutippaa nunaqarfinni arlalinni sulinissamut periarfissaqartog. Apersuinermit katersukkat aallaavigalugit ajornartorsiutit ilaat tassaagunarpoq periarfissat nutaat, assersuutigalugu piniarnerup aalisarnerullu iluini, qaqutigoortumik naammattumik misissorneqarneq ajortut. Paasiniaanermit nassaarineqartut takutippaat annikitsumik ingerlataqarfiusut iluini illoqarfimmi nunaqarfimmilu tunisassiornissamut periarfissaqartog, ilaatigut takornariartitsinermi (pisuttuartsitsineq qajartuartsinerlu, illuaqqanut angalatitsineq, qimussiussineq, qamuteratsitsineq il.il.) aamma kusanartuliorneq (kusanartuliat kulturikkullu tunisassiat ilaat).

Suliffeqarfiit inooqataanikkut ineriartornermut akisussaaqataanermik paasinninneq piitsuussutsip pitsaaliorneqarnissaanut qitiuvoq. Suliffeqarfiit sulisinnaasut pisortanit pilersorneqartussaagaluit sulitissinnaavaat, kiisalu pitsaanagerusumik isertitaqartillugit inuit sivirusunerusumik suliffeqarfimmiiginnarnissaannut periarfissaq qulakkeerneqarsinnaalluni.

Sammissaq 3: Ineqarnermut tunngasut

Paasiniaanerup paasinarsisippaa illoqarfiit tikeraarneqartut ilaanni inissiat 15 %-ii tikillugit ilaqutariinni ilaasortarpassuarnik ikinngutinnillu ulikkaartut. Inissiami kvadratmeterini annikitsuunguani inuppassuit najugaqarnerinut pissutaavoq inuit nammineq inissiaminni najugaqarnissamut akissaqannginneri aamma/imaluunniit ataatsimut aningaasaqarnerminni aningaasartuut taannarpiaq sipaarussullugu. Naatsorsueqqissaartarfiup takutippaa sumiiffimmi pineqartumi Kalaallit Nunaanni inissiami agguaqatigiissillugu inuit 3,4-mit inissiami ataatsimi inuit malunnartumik amerlanerungaartut najugaqartuusut.

Qaqutigoortuunngilaq ilaqutariit arlallit imaluunniit ilaqutariinni ilaasortat arlallit ikinngutillu illumi ataatsimi najugaqatigiittarnerat, amerlanertigut atugarliorlutik, tamatumalu malitsigisaanik ajornartorsiuteqarlutik. Apersuinerit ingerlanneqartut naapertorlugit tamakkununga ilaatigut ilaapput pissutsit peqqinnanngitsut, anersaartorfikkut aseruttoornerit aamma sakiilluut, isumassorneqannginneq aamma meeqqat eqqissisimanninneri ilaqutariinnilu akerleriinnerit nalinginnaasumik amerlanerullutik.

Inissianik amigaateqarneq Kalaallit Nunaanni ajornartorsiutaavoq ilisimaneqarluartoq, misissuinermilu tikkuarneqarpoq inissiaqarnikkut pissutsit pitsaanerulersinnerisigut piitsuussutsimut attuumassuteqartut ajornartorsiutit pitsaaliorneqarsinnaasut, inissiamut annertuunik aningaasartuuteqarneq pissutigalugu soorlu qulaani allaaserineqartut.

Illoqarfiit amerlanerit eqqarsaatigalugit inissianik pisariaqartitsineq annertusiartorpoq, nunaqarfiilli amerlanerit eqqarsaatigalugit appariartorluni, nunaqarfiit aningaasarsiornikkut ingerlalluartut ilanngunnagit. Inuit illui arlallit aserfallakkiartorput, pingaartumik nunaqarfinni. Aasaanerinnaani piginnittuminnit ilaannakuusumik najorneqartarput, suliffissaqannginneq pissutigalugu nunaqarfinni amerlanertigut nuuttariaqarsimasut. Nunaqarfinni amerlanerit illut inoqanngitsut nunaqarfiup nalinginnaasumik pisinnaajunnaarneranut atorunnaariartorneranullu takussutaapput.

Inissiaqarnikkut pissutsit ukiuni kingullerni 10-15-ini inissianik nutaanik sanaartortoqarneratigut Kalaallit Nunaanni pitsaanerulerualuartut, suli inissiat pisoqaaneruset pitsaassusaat ajornartorsiutigineqarput. Apersuinerit ingerlanneqartut naapertorlugit sanaat amerlanerit iluarsaanneqarnissaminnik pisariaqartitsipput, nutaanik qalilersorneqarlutik, oqorsarneqarlutik qalipanneqarlutillu. Tamanna ilaatigut pissuteqarpoq inuit namminneq pisortanit taperneqarlutik illussatik pisiarisarmatikkut, aserfallatsaalinissaannullu kingorna akissaqartarsimanatik. Tamann aamma pissuteqarpoq, pisortat illuutit amerlanerpaat pigisarimmatikkut, pisortallu illut aserfallatsaalinissaat ukiuni arlalissuarni salliutittarsimannimmassuk.

Kvadratmeterini annikitsuinnarni inuppassuit illullu aserfallatsaaliorneqarsimanninnerisa kingunerisaanik aningaasaliinertigut peqqinnissamullu ajoqusiisunut inuiaqatigiinni aningaasaqarnikkut annertuumik aningaasartuuteqarpoq. Taamaattumik paasissutissiisarnerup pitsaanerulersinneratigut – aamma illumik sanaartoqataanermut immikkut

aserfallatsaaliinermut tapiissuteqartoqarneratigut – pisortani inuillu aningaasaqarnerisigut annertuumik sipaartoqarsinnaavoq.

Sammissaq 4: Meeqqat inuusuttullu inooqataanermi atugarliortut

Meeqqat inuusuttullu inooqataanikkut atugarliortut tapersiiniarnertut angajoqqaarsiassanut inissinneqartarput. Illoqarfinni nunaqarfinnilu misissuiffigineqartuni angajoqqaarsiaqartitsilluni aaqqissuussineq pillugu paasissutissat ajunngitsut arlaliupput. Angajoqqaarsiat amerlanerit imatut taaneqartarput ”*inuit ajunngitsumik isumaqartut ajunngitsumik uummatillit*”. Apersorneqartut oqaatigivaat angajoqqaarsiat arlallit ilaqutariittut nukissaqarluartut isigineqartut, meeqqat paarineqartut pitsaasumik atugaqalernissaannut angerlarsimaffimmi toqqissisimalernissaannut piumasaqaatinik naammassinnittut.

Taamaakkaluartuq apersuinerit naammassineqartut takutippaat angajoqqaarsiani ingerlalluurtuni arlalissuit artukkerneqarsimasut misigisimasut, tassa pisortani oqartussat meeqqat paarineqartussat amerlanerit tiguneqarnissaannut ilaqutariit taakku amerlanertigut atoqqinneqartarmata. Tamatuma kingunerisarpaa meeqqat paarineqartussat iluamik paarinissaannut angajoqqaarsiat nukissaqannginnerat, kisianni aamma ilaqutariit nammineq meeqqaminnut nukissaqannginnerat. Angajoqqaarsiat nukissaqarluartut nalinginnaasumik nunaqqatigiinni ilungersuuteqarlutik innuttaaqataasusarput, assersuutigalugu atonerluinerit pitsaaliernerini inooqataanermilu sulianik peqataanermikkut. Sumiiffimmi pissutsinik artornartunik sunnerneqarsimasarput, ilaatigut atonerluinernik immaqalu pisortat sullissinerisa annikinnerisigut, taamaalilluni artukkerneqarnerup kingunerisinnaallugu ilaqutariit nukissaqartut sumiiffik qimattarlugu allamukarlutillu. Misissuinermit paasineqarpoq angajoqqaarsiarpassuit kommunitmik pitsaanerusumik oqaloqateqarnissaq ujartorneqartoq. Illoqarfiit tikeraarneqartut ilaanni ajornartorsiutaasut annersaat tassaangilaq angajoqqaarsiaqartitsineq, kisianni illuatungeriit peqataasut tamatumingga kissaateqarsimatillugit, tamannalu piviusorsiornerusuulluni, meeqqat paarineqartut taakkulu angajoqqaavisa akornanni ataatsimuuleqqinnsisaannut periarfissanik suliaqarnissamut nukiit annikippallaartut immikkoortinneqarsimasarnerat.

Sumiiffiit ilaanni meeqqanik amerlasuunik inissiiffiusumi taamaattumillu sumiiffiup nammassinnaasaanik angajoqqaarsianik annertunerusumik ujartuiffiusumi meeqqat ilaqutariinnut artukkerneqareersimasunut inissiisoqartarneranik assersuutissaqarpoq. Apersuinerit naammassineqartut naapertorlugit meeqqat paarineqarsimasut inersimasunngornerminni nammineersinnaannginnerinut assersuutissarpassuaqarpoq.

Meeqqat tunissutit tassaavoq sumiiffiit tikeraarneqartut ilaanni saqqummiunneqartoq, pissutsimillu tamatumingga nalilersuinerit assigiinngitsuullutik. Ilaatigut ileqqusarsinnaavoq niviarsiaqqanit inuusuttunit meerartaarineqartut aataakkut aanaakkunnullu imaluunniit ilaquttanut allanut tunniunneqartarneri, allalli isumaqarlutik meqqat tunissutit pisortanit oqartussanit isertitaqarfissatut piaaraluni isertitaqarfissatut atorneqartartut. Paasissutissanilli katersorneqartunit takuneqarsinnaavoq tamatuma peqatigisaanik meeqqat tunissutit inooqataanermi ajornartorsiutitut isigineqanngitsut. Inooqataanermi

ajornartorsiortoqalersarpoq meeqqat paarineqartut ”meeqqatut uteqattaarterneqaraangata”, ilaqtariit akornanni utertinneqaqattaalerlutik.

Iloqarfinni amerlanerni Ilaqtariinnik katsorsaaviit ungasinngitsukkut pilersinneqartut sammisaqarluarunarpur, taakkulu suliaat assut soqutigineqarlutik, katsorsaavinnilu pulaarneqartut ilaanni ajornartorsiutit assigiinngitsut aaqinnissaannut ikioqqullutik ilaqtariit isertarlutik. Sulisut tunniussimasorujussuupput nuannarineqarlutillu. Katsorsaaviit taakku meeqqanut atugarliortunut taakkulu ilaquataannut tapersersuinissamut periarfissaqarluarput, tamatumunnga sulisutigut pisariaqartunik nukissaqartinneqarunik.

Iloqarfiit anginerusut ilaannit ilitsersuisoq misilittagaqartoq oqarpoq: ”.. *isumaqarpunga kulturitoqatsinneersoq inooqataanermi attaveqartarnerit isasuulersut, inoqarporlu aniguisinnaanngitsunik. Sulimi imatut ingerlasoqarpoq nukappiaraq piniartunngortussatut perorsarneqartarluni. Aap, taakku sunut tamanut akuersaarneqarput. Niviarsiaqqalli sukataartariaqarput. Suli nukappiaraqarpoq nukatsinneqartorujussuarnik, qannga piniartukkormiuunertinnit perorsaariaatsinut kulturikkullu attuumassuteqartunik; tassani isumaqarpunga nikittoqartoq. Inoqarpoq ajornartorsiortussanik*” ingerlaqqipporlu, ”*arnat taakkuupput atukkatigut ilaqtariit aniguisinnaannut naleqqussarluarsinnaasut taamaalillutillu ilinniartitaanermut atatillugu [pisut] takusimallugit*”.

Paasissutissat takutippaat angajoqqaat perorsaanerat meeqqat meeqqanik paarsinerannik ilisarnaateqartoq. Meeqqat angisuut mikisunik paarsippur, meerarpassuillu nammineerlutik pinnguartinneqarlutik, angajoqqaanit peqataaffigineqannngitsumik. Ilinniartitsisunit tarnip pissusaanillu ilisimasalinnit erseqqissaatigineqarpoq inersimasunik attaveqarsimannginneq meeqqat meeraqatimittut oqaatsitigut ineriartornerminnik annaasaqarsinnaasut. Nunaqarfimmi atuarfimmi aqutsisoq isumaqarpoq meerarpassuit atualeqqaarnerminni ukioqatimittulli oqaatsitigut aalassarinnikkullu ineriartorsimaneq ajortut. Isumaginninnermi sulisut, ulluinnarni inuusuttunik taakkulu ajornartorsiutaannik suliaqartut, imatut isumaqarput angajoqqaarpasuit isumaat pissusaallu ajornartorsiutaasut, tassa taakku meeqqaminnik qaqutikkut oqaloqateqartarmata. Immikkut ajornartorsiutaasoq tassaavoq angajoqqaat meeqqamik ikiaroorntunik imigassanillu kimittuunik atonerluinerat akueriinnartarmassuk. Ikiaroorntumik cigaritsinilluunniit pisissutissaannik assersuutigalugu aningaasanik tunisarpaat. Pissuseq nammineq atonerluisuunermut ilerasuuteqarnermik pissuteqartoq.

Iloqarfiit anginerusut ilaanni ataatsimi atuarfiup tungaaniit nalunaaruterpassuaqarpoq. Taakkunani amerlanerit sumiginnaanermut tunngasuusimappur, assersuutigalugu meeqqat anginerusut qatanngutiminnut nukarlernut akisussaallutik (amerlanertigut ilaqtariinnit imigassamik atonerluisoqarnera pissutigalugu), meeqqat nerisaqarpiarneq ajorput, piffissaq eqqorlugu atuariartorneq ajorput kiisalu amerlanngitsut atoqatigiinnikkut innarlerneqarsimallutik. Atuarfik meeqqallu angerlarsimaffiata nalilerpaa illoqarfimmi meeqqat inuusuttullu 25-30%-ii angerlarsimaffiup avataani inissinneqartariaqaraluartut.

Meeqqanut inuusuttunullu atugarliortunut naleqqiullugu ornittakkat pingaaruteqarput.

Sammisaq 5: Ilinniartitaaneq

Nunaqarfinni tikeraarneqartuni ikittuinnarnik ilinniarsimasunik ilinniartitsisoqarpoq. Amerlanertigut atuarfiup pisortaa ilinniartitsisutut ilinniarsimasuusarpoq, ilinniartitsisoqatigiillu timelæreusarput killeqartumik ilinniagaqarsimasut, peqatigisaanillu sulisut amerlassusissaattut aalajangersarneqarsimasunit ikinnerusunik nunaqarfinni atuarfinni ilinniartitsisoqartarluni. Nunaqarfinni amerlanerusuni piffissami sivikinnerusumi sivisunerusumiluunniit ilinniarsimasunik ilinniartitsisoqartarsimavoq, ukiulli ikittuinnaat ingerlanerini ilinniartitsisut amerlasuut nunaqarfik qimattarsimallugu, tamatumalu kingunerisaanik atuartsinerup ingerlanera kipineqartarsimalluni.

Apersuinerit naammassineqartut malillugit illoqarfinni nunaqarfinnilu piginnaasaq annertusiniarlugu ilinniartitsisullu ilinniarsimasut amerlassusaa qaffatsinniarlugu ukiorpassuarni misiliisoqartarsimavoq, ilaatigut sinerissami ilinniartitsisunngortitsiniarneq, ”angalasunik ilinniartitsisoqarnikkut” aamma inissiaqarnermut naleqqiullugu aaqqiissuteqartarnikkut. Ukiulli kingulliit ingerlanerini ilinniartitsisut atugaat nalinginnaasumik ajorseriarsimapput, taamaalilluni illoqarfimmut nunaqarfimmullu ilinniartitsisut ilinniarsimasut pilersinnissaat ajornarsimalluni.

BOKS 1. Nunaqarfimmi atuarfik

Nunaqarfiup atuarfianiipput meeqqat arfineq pingasut, ilinniartitsisoq ilinniarsimasooq ataaseq (atuarfiup pisortaa) akunermusiaqartutullu atorfinitsitat marluk. Atuarfiup pitsaassusaa ajunngilluinnarpoq (issiaviit, nerriviit, allattarfissuit il.il.) ullutsinnullu naleqquttuugunartunik atuartsinermi atortoqarluni aqqissuulluarneqarsimasumillu atuakkanik atorniartarfeqarluni. Meeqqat amerlassusaaq malunnartumik 2004-miit (meeqqat 48-it missaat) 2009/2010-mut (meeqqat qulingiluat) appariarsimallutik. Taamanikkut ilinniartitsisut arfiniliusimapput, taakkunannga amerlanersaat ilinnisarsimasuullutik. Atuarfiup pisortaata uparuarpaajornartorsiorfiunerpaasut tassaasut danskisoortitsineq tuluttoortitsinerlu, meeqqallu amerlanersaasa atuarnissaaq allannissarlup ajornartorsiuutigigaat. Taamaattumik unnukkut atuartsisoqartarneratigut sammisaqartitsisoqartarpoq tassani meeqqat ilinniakkernissamat ikiorserneqarsinnaallutik, amerlasuut aggerarlutik. Tamatuma saniatigut computereqarpoq, internettimullu atassut arriitsuarsuuvoq akisuujullunilu, taamaattumik computeri pinnguaatinut taamaallaat atorneqartarluni. Erseqqissaatigivaa allamiut oqaasii, pingaartumik danskisut, siuniussami ingerlalluassagunik tamanna meeqqanut pingaaruteqartorujussuusooq. Ilinniartitsisoq soraarninngoreersimagaluarpoq, meeqqanillu atuartsilluni, tassa ilinniartitsisussaaleqisoqarmat.

Misissuilluni paasiniaanermi tikkuarneqarpoq angutit inuusuttut immikkoortunut pingasunut agguarneqarsinnaasut: inuusuttut 25-it 30-t akornanni ukioqartut amerlanertigut ikiaroorntumik atornerluisuusut; ilatsiinnartut pimoorussillutik suliffissarsiuunngitsut, kingulliullutillu ilinniagaqarnissamat suliffeqarnissaminnullu periarfissat pimoorussillutik pilersitsiniarsarisut. Kingullertut taaneqartut taakkuunerupput 16-20-it akornanni ukioqartut, ilinniagaqareernerup kingorna illoqarfimmit utersimasut.

Aamma erseqqissaatigineqassaaq nunaqarfiit tikeraarneqartut aningaasarsiornikkullu ingerlalluartut ilaanni innuttaasullu amerliartorfiini atuartut utersimasut ikittuinnaasut. Amerlanerit ilinniarfinni ingerlaqqissimapput, ilaatigut ilinniarnertuunngorniarfimmi,

Imarsiortunngorniarfimmi, Kalaallit Nunaanni imaluunniit Danmarkimi efterskolimi imaluunniit højskolimi.

Apersuinerit naammassineqartut malillugit inuusuttunut immikkut ajornartorsiutaasoq tassaavoq siunissami periarfigisinnaasartik pillugu ilitsersuunneqarnissaq; assersuutigalugu sunngorsinnaavunga?, qanoq qinnuteqassaanga?, immersuiffissat qanoq aamma sumi pissarsiarissavakka?, kommunip sortaanut saaffiginnissaanga?, matuminnga kiap ikiorsinnaavaanga? Ilinniagaqarnissamut inuussutissarsiutinullu ilitsersuinissaq eqqarsaatigalugu meeqqat atuarfianni sammineqarneq ajorpoq imaluunniit immikkut sammineqarneq ajorluni, atuartitsissummili inuttut ineriartornermut ilaatigut ilaatinneqarluni.

Inuusuttut angajoqqaavi ingerlariaqqinnissaannut tamatigut ikiuussinanaeq ajorput, tamatumunngalu nunaqarfinni tikeraarneqartuni tamani assersuutissaqarluni. Angajoqqaat imaluunniit aanaakkuisa aataakkuisaluunniit inuusuttut nunaqarfimmiiginnartippaat ”akikitsumik sulisussatut” imaluunniit nunaqarfimmi kiserliunnginnissamut isumalluutigalugit.

Nunaqarfimmi amerlanerni amerlanertigut inuusuttoqartarpoq ataatsimik amerlanernilluunniit ilinniarsimasuusunik, inuusuttunut utersimasunut maligassiusutut inissisimasinnaasunik. Maligassiusussatut – piffissaajaataangitsumik, tatiginartumik peqataatitsisumillu – inuusuttunik ilitsersuinissaannut sungiusartinneqarsinnaapput.

Tassunga atatillugu isorliunerusuni suliniutinut taamaattunut nutaanut pingaaruteqartunullu siunnersuisarnermik ingerlataqareersut aqquutissuisariaqarput, assersuutigalugu suliniut Sapiik Foreningen Grønlandske Børnimit ingerlanneqartoq. Piareersaatitut suliniut taanna Nuummi meeqqat atuarfiani inuusuttumiit inuusuttumut siunnersuinermik pilersaarutaavoq, september 2010-p tungaanut ingerlasoq. Pilersaarummit tassunga misilittakkat nunatsinni atuarfinni allani atorineqarsinnaapput inuusuttut ilinniagaqalernissaannut suliffeqalernissaanulluunniit sakkussatut atorineqarluni.

BOKS 2. Nunaqarfinni inuusuttunut maligassiusut

Nunaqarfimmiipput Inuit ”nukissaqarluartut” arlallit. Angut 30-nik ukiulik inuusuttunik ikiuereerpoq. Napparsimanini pissutigalugu illoqarfinni qanittumi suliffikkut inuussutissarsiutini ingerlatinnarnissaa iluatsissimannigilaa, tassani suliatigut ilinniagaqarsimasuulluni. Taamaattumik nunaqarfimmut utertariaqarsimavoq. Nammineq misilittakkani sulinermiillu misilittakkani inuusuttunut utersimasunut ilitsersuinermini atorpai, nunaqqatigiinnilu ”maligassiusutut” isigineqarluni. Maannakkut suliffissaaleqisutut nalunaarsorneqarsimavoq inuusuttullu akornaniissinnaalluarnini taakkulu siunissaat pillugit oqaloqatigisarlugit. Tamatuma saniatigut nunaqarfimmiipput inuit inuusuttut sulinermik misilittagaqarsimasut, allanik peqquteqarlutik, soorlu katissimanermikkut, nunaqarfimmi utersimasut, maligassiusinnaasutut peqataasinnaasut.

Piareersarfinni pulaarneqartumi 2009-mi qinnuteqartunit 100-it missaaniittunit taakku pingajorarterutaannaat kisimik tiguneqarput, ilaatigut meeqqat atuarfianni 11. klassit atorunnaarsinneqarnerisa kingunerisaanik. Inuussutissarsiornermut ilinniartitaanermut pilersaarummi tamarmiusumi Namminersorlutik Oqartussanit Piareersarfik pingaaruteqartut

inissisimammat isumalluutit pisariaqartinneqartut illoqarfinni/nunaqarfinni pisortat suliffeqarfiinut tutsinneqarnissaat neriunaateqarpoq.

Piareersarfik tassaavoq meeqqat atuarfiannit soraarummeernertik pitsaanerulersinniarlugu inuusuttut ornittagaat taamaalillutillu ilinniarfinnut ingerlaqqissinnaallutik imaluunniit sulilersinnaallutik, kisianni aamma atuartoq inuuniarnikkut ajornartorsiuteqarpat ilinniarfiulluni. Apersuinerit naammassineqartut malillugit inuuniarnikkut, tarnikkut ilaqutariinnikkulluunniit ajornartorsiuteqarnertik pissutigalugu meeqqat atuarfiat atuartorpassuarnit naammassineqarsimanngillaq.

Paasiniaalluni sulinerup ingerlanerani pisunut assigiinngitsunut atatillugu eqqaaneqarpoq nunaqarfiup *avataani* sulinermut tunngatillugu ilinniagaqarnikkulluunniit ingerlariaqqinnissaminnik ajornartorsiuteqartunut inuusuttunut iliuuseqartoqartariaqarpoq, inuttut ajornartorsiuteqarnerat misigisimasaqarsimanerallu pingaartumik pissutigalugu.

Atuartuni angajullerni nunaqarfinni atuarfinni atuartut tamangajammik apersorneqartut nassuerutigaaat meeqqat atuarfianiit naammaginartumik soraarummeerlutik naammassisinnaanagu, arlallillu naatsorsuutigaat tamatuma kingorna ukiumi ataatsimi marlunniluunniit Piareersarfimmiittariaqarlutik, karakteritik pitsaanerulersinnissaat siunertaralugu. Taamaattoqarneratigut isernissaminnut utaqqisut pillugit Piareersarfik suli annertunerusumik tatisimaneqalissaaq.

Pisortat suliffeqarfiinit paasissutissiisut arlallit eqqaavaat kalaallit qaffasissumik ilinniagaqarsimasut ikittuuneri ajornartorsiutaasoq.

Ilaqutariittut tamarmiusutut suliffiup ilinniartitaanerullu aaqqiiffiginissaanut atatillugu iluatsitsisimanermik paasiniaalluni misissuinermit arlalinnik oqaluttuassaqarpoq. Assersuutini takutinneqarpoq suliffik ilinniartitaanerlu meeqqallu atuarnissaat siunertaralugu siunissami angajoqqaat nunaqarfimmi ikinnerusumik periarfissaqarnissaat pillugu Namminersorerullutik Oqartussat nalunaaruteqarsimanerat pissutigalugu ilaqutariit marluk nunaqarfimmiit illoqarfimmut nuussimmapput. Ilaqutariinnut unamminartut tassaasimapput illoqarfimmi angajoqqaanut suliffissanik nassaarnissaaq ilaqutariillu ineqarnissaannik qulakkeerinissaaq, unamminartut annertuut sapernartullu marluk, kisianni iluatsitsisoqarpoq ilaatigut pisortat suliffeqarfiinut namminersortunullu assigiinngitsunut attaveqartoqarneratigut.

Assersuutini taakkunani pingaaruteqartoq iluatsitsiffiusorlu tassaavoq ilaqutariittut ataatsimoortutut inuunerup ingerlateqqinnissaanut ilaqutariit iluatsitsisimapput, nuussinnaanermut, ilinniarnepup ingerlateqqinnissaanut suliffeqarnikkullu ajornartorsiutaasinnaasut pisortat akuliutsinnagit aaqqiiffigineqarlutik.

Qaraasaasiat aamma oqarasuartaateqarnikkut attaveqaatit ineriartornissamut periarfissaapput. Ilinniartitsisoq, nunaqarfimmi qarasaasialerinemik misilittagaqartoq naapertorlugu qaraasaasiap atornissaa saperunnaarunikku inuusuttut avammut sammiliinnaratik, aamma nammineq naleqassusertik annertusissavaat ilikkagaqarnissarlu piumassuseqarfigilerlugu.

Ajornartorsiulli annertoq tassaavoq nipinik assinillu qaraasiakkut aallernissamut killeqarnera, tamannalu internettip ilinniutitut sunniuteqarluartumik atornissaanut aporfiit annersaraat.

Ungasianiit atuartitsineq nunaqarfinni atuartitsinermi pissutsinut pitsaanerulersinnissaanut pingaaruteqartuuvoq, paasiniaanermi paasissutissiisut aallaavigalugit piffinni arlalinni pitsanngoriarnissamut annertuumik periarfissaqartoq. Paasiniaanerup peqatigisaanik takutippaa ileqqusoq tasaanngitsoq nunaqarfimmi aamma pitsaasumik ilinniartitsisoqartoq atuartitsinerullu pitsaassusaa qaffasissuusoq.

Sammissaq 6: Inuttut aamma pisortat akisussaaffiat

Paasiniaaneq malillugu naatsorsuutigineqarpoq ilaqutariit arlallit nammineq aningaasaqarnermikkut ingerlatsinissaminnut ajornartorsiuteqartoqartoq. Taamaalilluni piginnaasap taassuma pitsaanerulersinnissaanut ilaqutariit periarfissinneqarnissaannut annertuumik pisariaqartitsisoqarpoq aamma ilaqutariit meeqqallu annertunerusumik toqqissisimanissaannut tunngavissamik pilersitsisoqarluni. Ajornartorsiut aamma utoqqarnut atuuppoq, taamatulli annertutiginnitsumik, taakku eqquiniaanermik nappaateqarnermik, imigassamik imaluunniit annertuumik tupamik atuinermik sunnerneqarsimannikkunik.

Illoqarfinit nunaqarfinniillu misissuiffigineqartunit paasissutissiisut takutippaat assersuutigalugu ineqarnermut akiliummik aamma innaallagiamut akiligassanik akiliisoqartarsimannitsoq. Nunaqarfimmi ataatsimi inoqutigiit 30 %-ii sinnerlugit innaallagiamut akiligassartik akuttunngitsumik akilerneq ajorpaat, amerlanertigullu inoqutigiit aalajangersimasut akiliineq ajorlutik. Inoqutigiinni meeraqartillugu ilaqutariillu pisortanit ikiorserneqarsimatillugit aaqqiissutaasoq amerlanertigut tassaasarsimavoq, Nukissiorfinnut paasiniaasoqareerneratigut kommuni tassaasarsimasoq akiligassanik akiliisartoq. Inoqutigiit akiliineq ajortut ilaat tassaapput, paasiniaaneq malillugu, ilaqutariit angajoqqaat marluullutik sulillutik isertitaqartuusut akiligassaminillu akiliinissaminnut periarfissaqartut, assigiinngitsunillu peqquteqarlutik akiliisanngitsut.

Oqaatigineqassaarli nunaqarfimmi pineqartumi innaallagiamut akiliut illoqarfimmut naleqqiullugu kWh-imut ataatsimut marloriaammik qaffasinerunera. Apersorneqartut ilaat tamanna pillugu imatut oqaaseqarpoq: ”...*tamanna nammaqatigiinnerunngilaq, illoqarfimmi annertunerujussuarmik isertitaqartugut taakku marloriaammik akiliisassappata tulluannngilaq*”.

Kommunit kattunnerisa kingorna nunaqarfimmi innuttaasut nuussinikkut isertitaat qaffanneqarput, tamatumali akiliisannginnerit annikillisinngilai.

Illoqarfiit tikeraarneqartut arlallit pisortat inissiaqarfiinit ineqarnermut akiliisarnissamut amerlanertigut ajornartorsiuteqarput. Illoqarfimmi tikeraarneqartuni ataatsimi ilaqutariit aningaasaqarnikkut aqutsinermik ajornartorsiuteqarnerat kiisalu pitsaanngitsumik pisortat ingerlatsinerat pissutigalugu ilaqutariippasuit akiligassatigut kinguaattoorsimapput. Ingerlatsivik pineqartoq ukiut siuliini inissiaqarnermik ingerlatsivimmi suliffeqarfimmi aaqqissuussaanikkullu allanguiffiusimavoq. Ilaqutariippasuit tamatuma kingorna ”iniminnit anisinneqarsimapput” piffissamilu killeqartumi inissianut inissinneqaaqqissimallutik

tamatumalu kingorna nammineerlutik inissianik nutaanik nassaartariaqarsimallutik. Amerlanerilli eqqarsaatigalugit illoqarfimmi maannakkut inissiaqarnikkut inissisimaneq pissutigalugu, inissiat ikittuinnaammata utaqqisullu amerlallutik, tamanna ilimanarpallaarnani.

Paasissutissat pissarsiarineqartut takutippaat pisortat ingerlatsiviini allaffissornikkut kinguaattoortoqarsimasoq, ilaatigut sullinneqartut nammineq isumaqarlutik aningaasanik pisinnaatitaaffigisaminnik pissarsisimanatik. Pisuni allani isumaginninnermut ingerlatsivik inuusuttunut atisarsiuatissanik nerisassarsiuatissanillu aningaasanik tunniussisimavoq, massa taakku angajoqqaavi marluullutik suliffeqaraluartut.

Ineqarnermut akiliutitigut kinguaattoornerit annertoorejussuusimapput illoqarfimmi inooqataanermi annertuumik ajornartorsiutaallutik, aammattaaq illoqarfimmi ajornartorsiutitut annertusiartorluni. Paasiniaalluni misissuinerup nalaani illoqarfimmi tikeraarneqartumi ataatsimi ilaqutariit 15-it inissiamit anisinneqarput. Attartortut anisinneqartut ilarpassui suliffeqarsimasuusimapput, kisiannili amerlanertigut imigissamik allatigulluunniit atornerluinersuusimallutik.

Akiliinngitsoorsimanerit aningaasakilliornermut qanoq atassuteqartiginersut nalilersoruminaappoq, taamaalillunilu piitsuussutsip paasineqarnissaanut aamma: assersuutigalugu ineqarnermut akiliummik akiliisimannginneq piitsuussutsimut takussutissaava imaluunniit aalajangersimasumik aningaasartuutit akilerneqarnissaannut naleqqiullugu piffissamik eqqorluaannginnermik pissusilersornermut takussutaava.

Inuit aningaasaqarnerinut tunngatillugu peqqissaannginneq taamaalilluni Kalaallit Nunaanni immikkut atugaanngilaq. Inuusuttorpasuit nammineq aningaasaqarnermikkut ingerlatsinissaminnik ajornartorsiuteqarnerisa nassuerutigineqarnerata kingunerisaanik matematikimik atuartitsinermi inuit aningaasaqarnerat Sverigemi eqqunneqarsimavoq, tamannalu Danmarkimi eqqarsaatigineqarluni. Tamanna aamma inuit ataasiakkaat inuttut akisussaaffeqarnerat nukittorsarniarlugu Kalaallit Nunaanni eqqarsaatigineqartariaqarpoq.

Inuup pisortallu akisussaaffeqarneri pingaaruteqarput, tassunga ilanngullugu inatsisinik atortitsisut akisussaaffiat. Nunaqarfimmi, ukiuni arlalinni atornerluineri ajornartorsiutit annertusigaluttuinnarfigisaanni, tamatumunnga annertusiartuinnartumut akuliunnissamut politiit ilatsiinnarsimapput. Tamatuma kingorna allaaserineqarpoq aningaasat annertuut ikiaroorntunut eqquiniaanernullu atornerluineri, aningaasaqarnikkut inooqataanikkullu ajornartorsiortoqalerluni, soorlu nunaqqatigiinni tarnikkut peruluttoqalerluni. Inatsisinik eqquutsitsiniarsimannginneq nunaqarfimmi pineqartumi isumaginninnikkut annertuumik peqqutaasimasutut taaneqarpoq.

Sammissaq 7: Atornerluineq, sumiginnaaneq, atoqatigiinnikkut innarliineq aamma imminorneq

Sumiiffinni tikeraarneqartuni arlalinni annertuumik atornerluisoqarpoq, ikiaroorntumik imigassamik kimittuumik aamma eqquiniaanernik. Kitaani sinerissami atornerluinerit taakku pingasut tamarmik atuupput, ikiaroorntorli Tunumi killeqartumik

nalunaarsorneqarsimalluni. Pingaartumik inuusuttut akornanni annertuumik ikiaroorntumik atuisoqarpoq, nalinginnaasumillu imigassaq tamanut atuulluni aamma angutit arnallu akornanni, kiisalu eqquiniaanernik nappaateqarneq annertuujulluni, pingaartumik utoqqaat arnallu akornanni. Sumiiffinni assigiinngitsuni atornerluinerup annertussusaa sakkortussusaalu allanngorarpoq, pingaartumik ikiaroorntoq Kitaani annertusiartorpoq, nunaqarfiillu tikeraarneqartut ilaanni ataatsimi ikiaroorntumik atornerluineq ukiuni arlalinni annertusiartorsimalluni.

Atornerluineq inoqutigiit ataasiakkaat inissisimanerannut malunnartumik ajortorujussuarmillu sunniuteqarsimavoq, ilaatigut ilaqutariit meeraat inuusuttortaalu sumiginnagaasimallutik. Assersuutigalugu arnat pinnguaatinut piffissamik atuinerutillugit, pissuseq ilaqutariit aningaasaqarnerannut millisaasinnaasoq. Ikiaroorntut akii qaffasissuupput, misissuinermi paasineqarpoq taakku grammimut ataatsimut Kitaani 1.000 koruunit angullugit akeqarsinnaasut, isorliunerusunilu ataasiakkaani grammimut ataatsimut 2.000 koruunit angusinnaallugit. Apersorneqartunit arlalinnit nalilerneqarpoq nunaqarfinni mikigaluartuni allaat atornerluineq ukiumut millioninik arlalinnik kaaviiartitsisinnaasoq. Aningaasat taakku amerlanerpaartaat nunaqarfimmit/illoqarfimmit aniatinneqarput, piitsuussuseq akiitsoqalermillu kinguneqartumik. Misissuinermi paasineqarpoq atornerluinermit aningaasartuutitik matussuserniarlugit inuit akiitsoqalersartut, taamaalillutik aningaasaqarnikkut piitsunngortarlutik. Tamatumali annertussusaa assut nalilersoruminaappoq.

Atornerluinermit taakkununga arlalinnik assersuutissaqarpoq. Ilaatigut eqqaaneqarpoq pisortanit ikiorsiissutisartut arlallit meeqqanut tapiissutit tighunerisa kingunitsianngua tighusatik sukkasuumik nunguttaraat. Pisuni ataasiakkaani pissutsit tamakku pinngitsoorniarlugit allagartat pisussutissat pisortanit atornerluinermit.

Illoqarfiit tikeraarneqartut ilaanni ataatsimi imigassamik kimittuumik ikiaroorntumillu allanut naleqqiullugu annertuumik atuisoqarpoq. Imigassamik ajornartorsiuteqarneq ukiorpassuarni Kalaallit Nunaanni annertuujusimavoq illoqarfimmi tamatuma kingunerisimallugu imerajunnermit silanngajaalersimasut amerlassusaat malunnartumik qaffassimallutik, aamma inuusunnerusut akornanni kisianni angutini utoqqasaani utoqqaanerusunilu, inuillu taakku isumassornissaannut tighusisoqarsinnaanani.

Nunaqqatigiinni taamatut aalajangersimasuni kisimiikkaanni imaluunniit ikittuinnaagaanni (inuttut imaluunniit ilaqutariittut) imerajunnermit katsorsartinneq naammassiniarlugu ajornakusoorsinnaavoq, pingaartumik nunaqarfimmi najugaqaraanni. Paasiniaanerup paasinarsisippaa nammineq piunassuseqarnikkut katsorsartittoqarsinnaasoq, amerlanertigulli pisortanit sioorasaarneqarnermit atatillugu pisinnaasarluni, amerlanertigut atornerluineq unitsinneqanngippat meeqqat ilaqutariinnit peerneqarnerinut atatillugu.

Paasiniaanerup aamma takutippaa katsorsartinneqareernerup kingorna inuk ataaseq ilaqutariilluunniit annertuumik kiserliulersinnaasut katsorsartinneqarsimanerullu attatiinnarneqarnissaa ajornartorsiutaasinnaalluni, ilaatigut illoqarfisamat / nunaqarfisamat uteqqikkaanni avatangiisinit tapersorneqannginneq pissutigalugu.

Iloqarfinni, pingaartumillu nunaqarfinni, atornerluinermik annertuumik sunnerneqarsimasuni, inuit ilaqutariinnikkut alliarternormillu toqqissisimasumik tunuliaqutaqartut allaat atugarliortinneqarsinnaapput. Ikinngutinik atornerluisuunngitsunik nassaarnissaq ajornartorsiutigisinnaavaat, atornerluinermillu tunuliaqutaqartumik inooqatitaarnissaat/aapparisaqalernissaat ilimanartorujussuulluni. Nunaqarfiit tikeraarneqartut ilaanni ataatsimi atornerluisuunngitsut atornerluinermut akuutilersinneqarsinnaasarpud. Ikiaroorntartut saniatigut naamaartarneq ajornartorsiutaagaluttuinnarpoq pingaartumik illoqarfinni. Peqatigisaanik takuneqarsinnaasorinarpoq pinerlunnarneq, sumiiffimmi, ukiuni kingullerni appariarsimasut, ilaatigut pimoorussisumik pitsaaliuinikkut suliniartoqarneratigut, angajoqqaat ilinniartitaanerisigut aamma meeqqat/inuusuttut inissinneqarnerisigut.

Arnanik inuusuttunik arlalinnik oqaloqateqarnermi saqqummerpoq erngunnerup, ningarnerup, sangiannerup persuttaanerullu akornanni ataqatigiittoqartorujussuaq. Inuusuttut isumaqarput imigassamik atuineq misigissutsit oqaasertalernissaannik ajornartorsiuteqarnermut atassuteqartoq, amerlanertigut timikkut persuttaaninngortarluni.

Suliamik ilinniarsimasut politiillu akornanni naatsorsuutigineqarpoq ataavartumik suliniutit, soorlu atoqatigiinnikkut innarliinernut tunngatillugu atuarfinni ukiumoortumik atuartsineq suliniuteqarnerillu meeqqat isummernerannut ajunngitsumik sunniuteqartartut, taamatut innarlerneqarunik taava tamanna unnerluutigissavaat imaluunniit tamanna pillugu atuarfimmi inersimasooq oqaloqatigalugu. Peqatigisaanik paasiniaanerup paasinarsisippaa atoqatigiinnikkut innarliinernut atatillugu innarliisunut suliniuteqartoqanngitsoq.

4.2 Inuussutissatigut nammineq pilersorneq

Apersuinerne naammassineqartuni paasissutissiinerni arlalinni inuussutissatigut nammineq pilersornermut tunngasuupput, taannalu Kalaallit Nunaanni piitsuussuseq pillugu taaguutinik siunissami misissuinissamat naleqqussinnaalluni, taamaattumik misissuinerne inernernut ilanngunneqarluni.

Piniartuuneq pillugu nalunaarusiamit inernerit takutippaat piniartutut nuliaasup isertitai atorfissaqartinneqartut, tamannalu paasiniaanermit annertuutigut uppersarsarneqarpoq. Piniartut kisermaat malunnartumik katissimasunut naleqqiullutik ajornerusumik inuuniarermikkut ajornerusumik atugaqarput.

Naatsorsuinerup pisoqaanerusup takutippaa aalisartukkormiut piniartukkormiullu quliusunit qulingiluat nerisaasa pingaarnersaat tassaasut neqit nunatsinneersut sapaatip akunneranut ikinnerpaamik pingasoriarlutik- sisamariarlutik. Nerisassat taakku ilaat annertoq nammineq pisaneerpera pillugu ilimagisaqarneq paasiniaanermit uppersarsarneqarpoq.

Misissuinermit naatsorsuutigineqarpoq sumiiffiit ilaanni inuussutissatigut nammineq pilersorneq, silap ukiullu qanoq ilinera apeqqutaatillugit, piffissami pissarsiffiulluurtumi 80 %-ip piffissallu sinnerani 40 %-ip missaaniittoq.

Paasiniaanerup takutippaa pajuguteqartarneq atuuttoq, tassa nerisassat (puisi, saarullik, tuttu il.il.) ilaqtannut tunniunneqartarlutik, kisianni sinneqartoortoqaraangat aamma ikinngutinut nalunngisanullu. Taamaalluni nunaqarfinni tikeraarneqartuni amerlanerni utoqqaat ikinngutillu amerlanerit piniartukkormiunit nerisassanik pissarsisarput.

Paasiniaanermit assersuutit arlallit paasinarsisippaat inuussutissatigut nammineq pisanik pilersorneq piniartukkormiut saniatigut allat nerisassatigut atuinerannut ilapittuutaasut, illoqarfimmi nunaqarfimmilu, pingaartumik qaammatip naalernerani. Tikeraarneqartuni amerlanerni tamatigut anguteqarpoq, arnaqarpoq meeraqarlunilu aalisariarlutik aallarsimasunik. Pisortani atorfinitsitat, pingaartumik nunaqarfinni, puisinniartarput aalisariarlutillu, minnerunngitsumik aasaanerani. ”*Tamatta, aamma uanga*” nunaqarfimmi ingerlatsivimmi sulisoq oqarpoq, ”*piniariartarpugut tamannalu inuussutigalugu*”. Paasiniaanerup aamma paasinarsisippaa nunaqarfimmi ilaqutariit amerlanerit inersimasunit marlunnit sulineq tunngavigalugu aalajaatsumik isertitaqartut, angallateqartut kalaaliminernik pissarsinissaannut tunngavissiisumik. Paasiniaanerup illoqarfimmi nunaqarfimmilu inuussutissarsiutigalugu piniartuunngitsunut inuussutissatigut nammineq pisat annertussusaasa pingaaruteqarneri nalilersorsinnaanngilaa, paasisinnaalluguli pingaaruteqartuusoq tikeraarneqartullu ilaanni annertuumik ingerlanneqarluni.

Silap pissusaata allanngornerata sunniutai apersorneqartunit amerlanernit eqqaaneqarput. Siku qajannartoq pingaartumik mianernartuuvoq, tamannalu pingaartumik Tunumi Avannaanilu immikkut ajornartorsiutit saqqummiunneqarluni, tassa piniartorpassuit piniakkanik nalinginnaasumik sikumiittartunik aalisariarnissaminnut piniariarnissaminnullu periarfissaqanngimmata. Pissutsip paarlangasua aamma ajornartorsiutaavoq, tassa siku aserorteruminaammat, taamaalilluni umiatsiaaqqap aalisariutillu atorneqarnissaa ajornakusoorluni. Silap pissusaata taamatut allanngornera siunissami ungasinnerusumi aalisartorpassuit piniartorpassuillu isertitaasa annikillinerinik kinguneqartussaavoq.

Naatsorsueqqissaartarfiup naatsorsuutigaa inuussutissatigut nammineq pilersorneq nunaqarfinnut isertitakitsunullu annertuumik pingaaruteqartuusoq. Isertitatigut assigiinngissutsimik kiisalu allanut naleqqiullugu piitsuussutsimik naatsorsuinerni piniarnermiit aalisarnermiillu tunisassianik nammineq atuneq ilanngullugu naatsorsorneqarneq ajormat tamatuma qanoq annertutigisumik pingaaruteqarnera nalilersorneqarsinnaasimannngilaq.

Inuunermi atukkanik misissuinermi isumaqartoqarpoq inuussutissatigut nammineq pilersorneq isertitakinnerpaanit ingerlanneqartuusoq, tamannalu siunnersortip misissuineranit ingerlaannartumik tapersorneqarsinnaanani. Inuussutissatigut nammineq pilersorneq annertuppat taava inuussutissatigut nammineq pilersornermi atortunik (angallat, qamuteralaat, aallaasit, aalisaatit) aningaasaliinissamut periarfissat annertunerullutillu isertitat annertunerussapput, akerlianilli ilaqutariinnut aningaasatigut isertitakitsunut tamanna killormoorluni. Inoqutigiit aningaasatigut isertitakitsuusut taamaalillutik piniarnermiit aalisarnermiillu iluanaaruteqarnissamut naleqqiullugu ajornerusumik inissisimasussaapput, taamaalillunilu inuussutissatigut nammineq pilersornissamut periarfissatigut iluaqusornissaq annikinnerulluni.

5. Assersuussineq

5.1 Piitsuussutsimut taaguutit nunani tamalaani atorineqartut

Kapitali 4-mi inernerit isummorsorfiginiarlugit inuunermi maqaasisanut amigaateqarnermullu attuumassuteqartunut nunani tamalaani piitsuussuseq pillugu taaguutinik akuerineqarsimasunut assersuunneqarput, kisianni aamma killormut sammitillugit oqaatigineqarlutik, tassa pilluarneq atugarissaarnerlu.

United Nations Development Programme-p (UNDP) ukiorpassuarni taaguut *human development* (inuttut ineriartorneq) atorsimavaa, suleqatigiiffiup human developmentip naleqqersuutaatut (HDI) taallugu. Naleqqersuut taanna pingaaruteqartunik pingasunik imaqarpoq, tassa peqqissuseq, ilinniartitaaneq aningaasaqarnerlu. Taamaattumik HDI piitsuussutsimik uuttuunermi annertuumik tunngaveqartutut isigineqarpoq, tassani oqartoqarluni nunamut ataatsimut HDI appariartorpat piitsuussuseq annertusiartussasoq. Taamaalilluni piitsuussutsimut taaguutip annertuumik atorineqartoq HDI-mi atorineqartunut sanilliunneqarsinnaalluni. Taamaaqataanik naleqqersuutit sakkullu ilaatinneqartut allat pillugit oqartoqarsinnaavoq.

Misissueqqissaarnerup siunertaa tassaangilaq piitsuussutsimut taaguutinut akuerisaasunut naleqqiullugu kalaallit nunaanni sammisatut nassaarineqartut iluarsineqarnissaat, kisiannili kalaallit nunaanni piitsuussutsimut sammisat tassunga naleqqiullugit isummorsorfigalugit.

Piitsuussutsimut taaguutit toqqartorneqarneri nunani tamalaani, nunarsuup immikkoortuini nunatsinilu taaguutit, sakkut naleqqersuutillu pingaaruteqarnerpaajusut misissornerisigut pisimavoq. Piitsuussutsimik nassuiaasut sakkut/naleqqersuutit sisamat pingaarnerpaat atorineqarnerpaajusullu aallaavigineqarput. Taaguutit sisamaasut ilanngussami annertunerusumik allaaserineqarput.

1. UNDPs Human Development Index (HDI)
2. Arctic Social Indicators (ASI)
3. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development/Aningaasaqarnikkut suleqatigiinnermut ineriartormullu suleqatigiiffik) Happiness Index
4. Bhutan Gross National Happiness (GNH) Index

UNDP-p HDI-a sammisani pingasuni oqaatigineqarpoq (peqqissuuneq, ilinniartitaaneq aningaasaqarnerlu), piitsuussutsimik uuttuunermi atorineqarsinnaasut.

Arctic Social Indicators-imi (ASI) sammisat arfiniuliupput ersersitsisullu arlaliullutik, nunani issittuni piitsuussutsip paasinninnermut toqqammaviit ilaatut ilaallutik, tassunga ilaalluni Kalaallit Nunaat. ASI-p taaguut Fate Control atorpa, annerusumik sunniteqarsinnaaneq, naalakkersuisunit ajunngitsumik misigisaqarneq aamma paasissutissanik ingerlatitseqqinneq pissarsisinnaanerlu pillugit sammisat ilaatinneqarlutik.

OECD-p sammisat tallimat tunngavigalugit pilluarnermut taaguutit atorpai, tassa atasinnaassuseq (suliffeqarnikkut ilinniartitaanikkut oqaatigineqartoq), assigiinneq (Gini-naleqqersuut), peqqissuuneq, inooqataanermi ataqatigiinneq (“atugarissaarnikkut” aamma pinerluttuliortarnikkut oqaatigineqartoq) aamma isertitaqarneq. Bhutanimi” nuna tamakkerlugu pilluarnermut naleqqersuut” atorneqarpoq (Gross National Happiness), isumaginninnikkut, aningaasaqarnikkut, kulturikkut tarnip pissusaatigut sammisanik qulingiluanik imaqartoq, taakku aallaavigalugit “pilluarneq” nassuiarneqarluni.

Piitsuussutsimut taaguutini sisamani taakkunani sammisat katillugit 23-iuuput. Taakku akornanni annertuutigit qaleriittoqarmat sammisat pingaarnerit qulit katersorneqarput. Tabel 3-mi sammisat tamarmik takutinneqarput.

Tabel 3: Piitsuussutsimut taaguutini allanit sammisat atorneqartut nalunaarsorneri				
	UNDP (HDI)	ASI	OECD	Bhutan (GNH)
1. Peqqissuuneq	Peqqissuuneq	Peqqissuuneq	Peqqissuuneq	Peqqissuuneq
2. Ilinniartitaaneq	Ilinniartitaaneq	Ilinniartitaaneq	Atasinnaaneq	Ilinniartitaaneq
3. Aningaasaqarneq	Isertitat	Atortutigit atugarissaarneq	Isertitat	Inuuniutit nalingat
4. Suliffeqarneq			Atasinnaaneq	
5. Fate Control		Fate Control		Naalakkersuisunik pitsaasumik misigisaqarneq
6. Kulturikkut atugarissaarneq		Kulturikkut atugarissaarneq		Kulturikkut assigiinngisitaarneq naleqqussarnerlu
7. Pinngortitamut atassuteqarneq		Pinngortitamut atassuteqarneq		Uumasut assigiinngisitaarnerat naleqqussarnerlu
8. Inooqataanermi ataqatigiissinnaaneq			Atugarissaarneq pinerluttuliortarneq	Inuiaqatigiinni uummaarinneq
9. Assigiissuseq			Assigiissuseq	
10. tarnikkut atugarissaarneq				Tarnikkut atugarissaarneq Piffissamik atuineq

5.2 EU-p piitsuussutsimik nassuiaataa

EU-p piitsuussutsimik nassuiaat una atorpaa:

“... the terms poverty and social exclusion refer to when people are prevented from participating fully in economic, social and civil life and/or when their access to income or other resources (personal, family and cultural) is so inadequate as to exclude them from enjoying a standard of living and quality of life, that is regarded as acceptable by the society in which they live. In such situations people often are unable to fully access their fundamental rights”.

Tassanga takuneqarsinnaavoq EU-p piitsuussutsumik nassuiaataani pineqartut inuiaqatigiinni peqataaneq, isumalluutininik atuisinnaaneq aamma inuunermut naammaginatsumik tunngaveqarneq inuunermilu nalillit, inuiaqatigiinni tunngaviumik inuup pisinnaatitaaffeqarneranik qulakkeerinninneq. Nassuiaat tassunga eqqaanartoq Kalaallit Nunaanni atuutsinneqassappat nunani issittuni ilisarnaataasut immikkut pissusiusut attuumassuteqartuunerinik paasinninneq akuutitsinissarlu ujjartorneqarpoq.

5.3 Sammisat piitsuussusermut taaguutit nunani tamalaani atorineqartunut tunngatillugu

Sakkunit annertuumik atorineqartuni sisamaneersut (HDI, ASI, OECD aamma GNH) sammisat pingaarnert qulit misissuinermit matumani sammisanut arfineq marlunnet assersuunneqarnissaat naleqquttusoq nalilerneqarpoq.

Sammissaq 1, *pisortat allaffeqarfiat sullissinerallu*, Fate Control-imut assersuulluarneqarsinnaavoq, tassa tassani qaammarsaaneq paasissutissiinerlu, naalakkersuisunit ajunngitsumik misigisaqarneq, aamma sunniuteqarneq kiisalu assersuussisinnaaneq inuiaqatigiinnilu inooqataanermi ataqatigiinneq uummaarinnerlu isiginiarneqarmata.

Sammissaq 2, *suliffeqarneq*, tupinnangitsumik sammisani pingaarnerni katersorneqartuni sammisanut assersuunneqarpiarsinnaanngilaq, tamatumali saniatigut aningaasaqarnermut naleqqiunneqarsinnaalluni, tassa sulineq isertitaqarnermik pilersitsisarmat, aamma (a) pingortitamut atassuteqarnermut assersuunneqarsinnaammat, tassa assersuutigalugu sumiiffinni takornariartitsinermit naleqqiullugu periarfissat tunisassiornermut isertitallu tunngavigalugit annikitsumik kiffartuussinertut pingaaruteqarmat, (b) inooqataanermi ataqatigiinneq, tassa assersuutigalugu sumiiffimmi takornariartitsineq nunaqqatigiinni uummaarissusermik pilersitsisinnaammat aamma (c) tarnikkut atugarissaarneq, suliffeqarneq inuiaqatigiinnilu uummaarissuseqarneq tunngavigalugit pilersinneqartarmat.

Sammissaq 3, *ineqarnermut tunngasut*, peqqissuunermut annertuumik assersuunneqarsinnaavoq aamma ilinniartitaanermut, aningaasaqarnermut suliffeqarnermullu assersuunneqarsinnaalluni, tassa ineqarnermut tunngasut pitsaasut inuusuttut pitsaanagerusumik atugarissaartissinnaammatigut ilikkagaqarnissamullu periarfissat annertusillugit. Ataavartumik ineqarnermut tunngasut pitsaanagerusut nalunangereersumut aningaasaqarnermut pitsaanagerusumik tunngavissiisinnaammat aamma nalorninartut annikillisinneqarpata suliffeqarnissamut periarfissat pitsaanagerulersillugit.

Sammissaq 4, *meeqqat inuusuttullut inooqataanermi atugarliortut*, annertuumik imaqartuuvoq, sammisanut pingaarnernut katersorneqartunut arlalinnut assersuunneqarsinnaalluni; Meeqqat inuusuttullu atugarliortut tassaapput peqqinnissakkut, ilinniartitaanikkut tarnikkullu sumiginnagaasimasut, aamma suliffeqarnermut, sulinermit aningaasaqarnermullu periarfissanik eqquisoq aammalu inuunermut sunniuteqartoq (soorlu Fate Control) kiisalu inuiaqatigiinni nalinginnaasumik inooqataanermi ataqatigiinnernut. Sammissaq 4 taamaalilluni

piitsuussutsimut taaguutinut nunani tamalaani ator neqartunut arlalinnut attuumassuteqartuuvoq.

Sammissaq 5, *ilinniartitaaneq*, soorunami sammisani pingaarnerni katersorneqartuni sammisanut annertuumik assersuunneqarsinnaavoq, tamatumalu saniatigut aamma suliffeqarnermut naleqqiullugu tassa ilinniartitaaneq suliffeqarnermut periarfissanik pitsaannerusunik pilersitsimmat. Sammissaq taanna aamma (a) aningaasaqarnermut attuumassuteqarpoq, tassa ilinniartitaaneq pitsaannerusumik aningaasaqarnissamut tunngavissiisuummat, aamma (b) Fate Control, tassa ilinniartitaaneq tamat pisinnaatitaaffiik sunniuteqarnerinillu pitsaannerusumik ator neqarnissaannut periarfissanik pilersitsimmat.

Sammissaq 6, *inuttut pisortallu akisussaaffi*, annertuumik aningaasaqarnermut assersuunneqarsinnaavoq. Inuit aningaasaqarnerannik aqutsisinnaanginnikkut akisussaaffeqannginneq meeqqat peqqissuunerannut aamma ilinniartitaanerannut tarnikkullu atugarissaarnerannut naleqqiullugu oqimaaqatigiinnginnermik pilersitsisinnaammat. Ilaqutariit sunniuteqarnerit (Fate Control) annaasinnaavaat, assersuutigalugu inigisaminnit anisinneqarunik taamaalillutillu immikkoortinneqalerlutik inooqataanermilu ataqatigiinneq annikillisinneqarluni.

Sammissaq 7, *atornerluineq, sumiginnaaneq, atoqatigiinnikkut innarliineq imminornerlu*, Sammissaq 4 assigalugu sammisanut pingaarnernut katersorneqartunut arlalinnut assersuunneqarsinnaavoq. Atornerluineq innarliinerlu inooqataanermi, aningaasaqarnermi tarnikkullu annertuumik kinguariarnermik pitsaallioruminaatsunik kinguneqartitsisinnaavoq, tassa alliarnermi tunngaveqartunik kingunerlutsitsinermik tunngaveqarsinnaammat. Pissutsit tamakku peqqissutsimut (assersuutigalugu siusissukkut puigutusineq, tarnikkut perulunnerit) aamma suliffeqarnissamut periarfissanut malunnartumik sunniuteqartarmata. Fate Controlimut naleqqiullugu assersuussisoqarsinnaavoq, tassa atornerluineq amerlanertigut inuup sulisinnaaneramik annikillisisarmat, aamma sunniuteqannginneq imaluunniit annikitsuaqqamik sunniuteqarneq misigineqartarmat. Annertuumik atornerluineq nunaqqatigiit uumaarissuunerannut ajortumik sunniuteqartarpoq.

5.4 Inerniliineq

Pingaarnertut isigigaanni piitsuussutsimut taaguutinik nunani tamalaani ator neqartunik assersuussineq Kalaallit Nunaanni apersuinermi saqqummertunut sammisanut tapersersuipput, tassa taakku annertuutigut taaguutinut nassuiarneqareersimasunut ator neqareersunullu ilaareermata.

Kalaallit Nunaani siunissami misissuinerit taamaalillutik sammisat nassaarineqartut piitsuussutsimut taaguutip Kalaallit Nunaani pissutsinut naleqqussarlugu ineriartorteqqinneranut iluaqutaasumik ator neqarsinnaapput. Siunnersortip misissuineranut sammisat nassaarineqartut isumassarsiffigalugit piitsuussutsimut taaguutip ineriartortinneqartup nunani allani ineriartortinneqartunut piitsuussutsimut taaguutinut annertuutigut assigissavai.

Pingaartumilli Kalaallit Nunaanni pissutsinut tunngatillugu oqaatigineqassaaq
assersuussinermi tikkuarneqarmat sammisat atorneqarluneq, sumiginnaaneq, atoqatigiinnikkut
innarliineq aamma imminorneq aamma meeqqat atugarliortut tassaammata sammisat
ersarinnerpaajusut piitsuussutsimut taaguutini nunani tamalaani atorneqarnerpaani
sammisanut pingaarnernut qulinut katersorneqartunut assersuunneqarsinnaanerpaasut.
Sammisat taakku piitsuussutsimut taaguutinit nunani tamalaani atorneqartunut arlalinnut
qaleriipput, siunissamilu piitsuussutsimut taaguuteqartitsinermi taakku isiginiarneqarpata
Kalaallit Nunaanni piitsuussutsip pitsaaliornissaanut annertunerpaamik sunniuteqarumaartut.

6. Eqikkaaneq ilimanartullu

6.1 Piareersaataasumik misissuinermit eqikkaaneq

Misissuineq Kalaallit Nunaanni piitsuussutsimut taaguutip oqallisigineqarnissaanut tapersiivoq, apersuinermit paasissutissiissutit eqikkarnerini sammisani saqqummiunneqartut ersersinneqarlutik. Misissuinermit siunniunneqarpoq innuttaasuni aalajangiisartunilu annertunerusumik oqallittoqarnissaa.

Piitsuussutsip pitsaaliornissaa assersuutigalugu ilaqutariit meerallit isertitaasa isiginiarnerisigut nassaarineqarsinnaanngilaq, annertunerusumilli suliniuteqarnissaaq tikkuarlugu, minnerunngitsumik atornerluinermit sumiginnaanermullu tunngasutigut, paasiniaaneq naaportorlugu Kalaallit Nunaanni piitsoqarneranut pequtaasunut pingaarnernut ilaallutik.

Piitsuussutsimut killiliisoqassappat, apequtaasariaqarpoq killiliineq sumut atorneqassanersoq. Aningaasaqarnikkut piitsuussutsimut killiliineq kalaallit nunaanni annertunerusumik isumaqarnerisigut eqqartorneqartariaqarpoq, tassami inuussutissatigit nammineq pilersorneq pingaaruteqarmat, soorlu misissuinerit allat tamanna uppersarsareeraat. Tamatuma saniatigit piareersaatit suliniummi takuneqarsinnaavoq siusinnerusukkut misissuinerit arlalinni uppersarsarneqarmat inuussutissatigit nammineq pilersorneq isertitat qaffasissusaannut ilaasoq. Ilassutigineqarsinnaavoq inuussutissatigit nammineq pilersorneq isertitakinneqpaanut kisimi pingaaruteqanngimmat, soorlu tamanna Naatsorsueqqissaartarfimmit oqaatigineqartoq, kisianni aamma qaffasinnerusumik isertitaqartunut angallateqartunut piniarnissamut allatigit atortoqartunut pingaaruteqarluni.

Siunissami misissuinerit taamaalillutik *piitsuussutsimut taaguummik* ineriartortitsinissaaq isiginiartariaqarpaat, piitsuussutsimut taaguutinit nunani tamalaani atorneqartunit isumassarsioreernikkut, soorlu misissuinermit matumani tamanna saqqummiunneqartoq.

6.2 Misissuinermit ilapittuinerit

Pilersaarut oqallinnissamut tunngavissiamik kinguneqarpoq, ilaatigit kalaallit piitsuussutsimik paasinnittarnerata allanngoriartorneranut, piitsuussutsimik paasinneriaatsit pillugit oqallinnermut, piitsuussutsimut pissutaasartut allanngoriartornerannut Akileraartarnermut Atugarissaarnermullu Ataatsimiititaliarsuup sulinerani kiisalu immikkut sammisassat toqqarneqarnissaannut aallaaviusinnaasumik.

6.3 Siunissami misissuinerit siunniunneq

Misissuinerup ilapittuutaa piviusunngortinneqarsinnaavoq misissuinerit malinnaasussat pilersarusiornerisigut naammassineqarnerisigullu, iluaqutaasumillu Kalaallit Nunaanni piitsuussutsimut ersiutaasunik ineriartortitsinissaaq isiginiarlugu, taamaalilluni taakkunani ineriartorneq malinnaaffigineqarsinnaalluni.

Ersersitsisut immikkoortuni allani ineriartorneq malinnaaffiginiarlugu annertuumik atorneqarput, ilaatigut peqqinnissamut tunngasuni. Ersersitsisut imatut allaaserineqarsinnaapput:

- Nalunaaqutsiinerit ”pisunik” imaluunniit ineriartormik qitiusumik pingaaruteqartumillu uuttuisinnaasut
- Pissutsinut ilisimaneqartunut nalunaaqutsiinerit annertussutsinik, pitsaassutsinik imaluunniit piffissamik allaaserinnissinnaasut.
- Soqutigisaqatigiinnit suleqatigiissunit ineriartortinneqarsimasut
- Nalunaaqutsiinerit kikkunnit tamanit ajornanngitsunik paasineqarsinnaasut
- Nalunaarsorsimasanik pissarsinikkut ajornanngitsumillu pissarsiarineqarsinnaasunik killeqartumik aningaasartuuteqarluni ineriartortinneqarsimasut

Ilisarnaatit qulaani taaneqartut piitsuussutsip sammisallu ataasiakkaat iluini ersersitsisunik eqqortunik paasinninnermi tamarmik pingaaruteqarput. Isiginneriaaseq immikkut pingaaruteqartoq tassaavoq siumut sammisumik isiginnittuunissaat. Ersersitsisunut anguniagaq tassaasariaqarpoq Kalaallit Nunaanni piitsuussutsimut oqaatsip allanngorneranik uuttuisinnaanera. Ersersitsisut arlaannulluunni atannngitsuussanngillat imaluunniit sunniuteqartuunatik, kisiannili uumaarissuussallutik annertussutsimikkut, pitsaassutsimikkut piffissamilu ilisarnaatimikkut uuttorneqarsinnaallutik.

Atuakkat atorpeqartut allattorneri

- Bjerregaard et al. Kalaallit Nunaanni innuttaasunik misissuineq 2005-2007. Inuunermi atukkat, inuusaatsit peqqissuserlu. Syddansk Universitet 2008.
- Survey of Living Conditions in the Arctic (SLiCA) Tassaniipput allagaatit assigiinngitsut. Tassunga ilanngullugu allaaserisat, power point arlallit, il.il
- Nielsen, S.L., Wulff, S. Meeqqat maqaasisaqartut – ilaqutariinni aningaasakilliortuni meeqqanik ilaqutariinnillu apersuilluni misissuineq. Kalaallit Nunaanni meeqqat inuunermi atugaat. Del 1. MIPI 2007.
- Schnohr, C., Nielsen, S.L., Wulff, S. Kalaallit Nunaanni meeqqat piitsuunerat. Inoqutigiit meerallit pillugit isertitatigut paasissutissanik kisitsisitigut misissueqqissaarneq. Kalaallit Nunaanni meeqqat inuunermi atugaat. Del 2. MIPI 2007.
- Wulff, S., Nielsen, S.L. FN-imi Meeqqat pillugit isumaqatigiissut aamma meeqqap naammaginatut inuunermi atugaqarnissamut pisinnaatitaaffia. Kalaallit Nunaanni meeqqat inuunermi atugaat. Del 3. MIPI 2007.
- Christensen E., Kristensen L.G., Baviskar, S. Kalaallit Nunaanni meeqqat – meeqqat 0-14-inik ukiullit ilaqutariillu atugaannik qulaajaaneq. SFI 2008.
- Arctic Human Development Report (2004), ICC, 2004.
- Arctic Social Indicators, Norden , Nordisk Ministerråd, draft, December 2009.
- Rasmussen, R.O. Piniartuuneq pillugu nalunaarussiaq. 2005
- Kahlig, W., Banerjee, N. Kalaallit Nunaanni Meeqqat inuusuttullu – en antologi. MIPI 2007.
- Iisimatusarfik. Kalaallit Nunaanni kulturikkut inuiaqatigiinnillu ilisimatusarneq 2006-2007. Nuuk 2007.
- Winther, G. Kalaallit Nunaanni tamat oqartussaaqataanerat pissaanerlu, Pissaaneq pillugu qulaajaaneq. Århus Universitet, 2003.
- M. Deding, F. Gerstoft: Børnefattigdom I Danmark 2002-2006, SFI 09:10, 2009, q. 8, 17-18.

- Rasmus Ole Rasmussen, R.O. (2005): Kalaallit Nunaanni piniarnermik inuussutissarsiummik misissueqqissaarneq, 2005, q. 8-11.
- Ilaqutariit inuunermi atugaat 2004, q. 16.

Ilanngussaḡ: Piitsuussutsimut taaguutit atorņeqartut sisamat allaaserineqarneri

Human Development Index

UNDP-ip Human Development Report ullumikkut naleqqersuutinik arlalinnik tunngaveqarpoq tamatumalu kingorna aalajangersimasumik naleqartillugu qitiusumik naleqqersuutitut Human Development Index (HDI) katersorneqarsimalluni. HDI-mi tunngavigneqartut naleqqersuutit ataasiakkaat inuiaqatigiinni pingaaruteqartunik pingasunik tunngaveqarput: peqqissuseq (life expectancy), ilinniartitaaneq (adult literacy rate, enrolment ratio) aamma aningaasaqarneq (BNP). Tabel 1.

Tabel B1. Human Development Index tassani lu atorņeqartut

Human development index value	Life expectancy at birth (years)	Adult literacy rate (% aged 15 and above)	Combined gross enrolment ratio (%)	GDP per capita (PPP US\$)	Life expectancy index	Education index	GDP index	GDP per capita rank minus HDI rank ^a
2007	2007	1999–2007 ^a	2007	2007	2007	2007	2007	2007

Nunanut ineriartorfiusunut, ”aningaasaqarnikkut piitsuussutsip” allaaserineqarnerani, taaguummi ”inuit piitsuuneranni” aamma aningaasaqarnermi, soorunami, peqqissuseq ilinniartitaanerlu pingaaruteqartuupput (Tabel 2). Tunngaviusunut ataasiakkaanut ersersitsisut aalajangersimasut sinniisutut toqqarneqarsimapput. Taamaallilluni ”inuit piitsuuneranni” peqqissusermut tunngaviusunut ersersitsisut pingasuupput. (i) ukiut 40-at anigornissaanut ilimanaateqarneq, (ii) imeqarfinnut pitsaannerusumik pissarsisinnaanngitsut innuttaasut ilaat %-inngorlugit aamma (iii) 0-5-nik ukiulinni meeqqat oqimaassusaat. Tassani ilinniartitaanermut ersersitsisoq 15-it sinnerlugit ukiullit innuttaasut ilaat atuarsinnaasut allassinnaasullu %-inngorlugit, aamma aningaasaqarnermut ersersitsisoq tassaavoq innuttaasut ilaat piitsuussutsimut killiliussat assigiinngitsut ataaniittut, ilaatigut ullormut 1.25 US\$, ullormut 2 US\$ imaluunniit nunami ataatsimi piitsuussutsimut killiliussat, taanna atorņeqarpat.

Tabel B2. Inuit aningaasaqarnikkullu piitsuussuseq (nunat ineriartorfiusut)

Human poverty index (HPI-1)		Probability of not surviving to age 40 ^{a†}	Adult illiteracy rate ^{a,†}	Population not using an improved water source [†]	Children under weight for age	Population below income poverty line (%)			HPI-1 rank minus income poverty rank ^d
Rank	Value (%)	(% of cohort) 2005–2010	(% aged 15 and above) 1999–2007	(%) 2006	(% aged under 5) 2000–2006 ^c	\$1.25 a day 2000–2007 ^e	\$2 a day 2000–2007 ^e	National poverty line 2000–2006 ^e	

Human Developmentip nalunaarusiaani nunarsuup immikkoortui assigiinngitsut assigiinngisitaartinneqarput. Taamaallilluni OECD-mi nunat nammineq immikkut tunngaveqarput ersersitsisunillu peqarlutik, nunarsuup ilaani tamaani immikkuullarissumik aningaasaqarnernut naapertuuttut. Tassani tunngavigineqartut nunat ineriartorfiusut piitsuussutsimut taaguutaat assigaat, tassa peqqissuseq, ilinniartitaaneq aningaasaqarnerlu, taakkulu saniatigut suliffeqarneq tunngavinnut ilanngunneqarsimalluni. Peqqissutsimut tunngavigineqartuni ersersitsisoq ataaseq atorineqarpoq: 60-it qaangerlugit aniguinissap ilimanarnera %-inngorlugu, aamma ilinniartitaanermut tunngaviusoq: innuttaasuni inersimasut ilaat atuarsinnaanngitsut %-inngorlugit, aamma suliffeqarnermut tunngaviusoq: sulisinnaasut ilaat piffissami sivisuumi suliffissaaleqisimasut %-inngorlugit. Aningaasaqarnermut tunngaviusup takutippaa innuttaasut ilai allanut naleqqiullutik piitsuullutik inuusut %-inngorlugit, isertitat agguaqatigiissinnerisa 50%-it inorlugit. Tabel 3 takujuk.

Tabel B3. Inuit aningaasaqarnikkullu piitsuussuseq (OECD)

Human poverty index (HPI-2)		Probability at birth of not surviving to age 60 ^{a†} (% of cohort) 2005–2010	People lacking functional literacy skills ^{a†} (% aged 16–65) 1994–2003	Long-term unemployment ^a (% of labour force) 2007	Population living below 50% of median income ^a 2000–2005 ^c	HPI-2 rank minus income poverty rank ^d
Rank	Value (%)					

Naligiissitaanermut attuumassuteqartut taaguummi ”human developmet”-imi pingaartillugit ilaatinneqarput isiginniariaatsinillu marlunnik ilisarnaateqarlutik: (1) ineriartornermi ilimagisat aamma (2) ”empowerment” ilimagisat. Angutini arnanilu naligiissitaaneq pillugu ineriartornissamut ilimagisani tunngavigisat (ersersitsisut) makku atorineqarput: peqqissuseq (life expectancy at birth), ilinniartitaaneq (innuttaasuni 15-it sinnerlugit ukiulinni atuarsinnaasut allassinnaasullu %-nngorlugit; aamma ilinniarfeqarfinni tiguneqartut %-nngorlugit), aamma aningaasaqarnermut tunngaviusut siunissami isertitassat naatsorsuutigineqartut atorineqarput. Tabel 4 takujuk.

Tabel B4. Naligiissitaaneq (ineriartorneq)

Gender-related development index (GDI) 2007		Life expectancy at birth (years) 2007		Adult literacy rate ^a (% aged 15 and above) 1999–2007		Combined gross enrolment ratio in education ^b (%) 2007		Estimated earned income ^c (PPP US\$) 2007		HDI rank minus GDI rank ^d
Rank	Value	as a % of HDI value		Female	Male	Female	Male	Female	Male	

”Empowerment”-imi ilimagisani arnat inuiaqatigiinni inissisimanerannut, taakku pisinnaatitaaffii aamma pissaanermik aalajangiisinaanerillu il.il. pineqarput. Empowerment tassani tamakkiisumik tunngaviusoq, ersersitsisullu makku ilaatigut atorineqarlutik: (i) arnat inatsisartuni ilaasortat, ministerit %-inngorlugit (ii) inatsisiliorerup, allaffissornerup

niuernerullu iluini qitiusumik inissisimasut arnat %-inngorlugit, (iii) teknikikut sulianillu ilinniarsimasat iluanni arnat %-inngorlugit. Tabel 5 takujuk.

Tabel B5. Naligiissitaaneq ("empowerment")

Gender empowerment measure (GEM)		Seats in parliament held by women ^a (% of total)	Female legislators, senior officials and managers ^b (% of total)	Female professional and technical workers ^b (% of total)	Ratio of estimated female to male earned income ^c	Year women received right to ^d		Year a woman became Presiding Officer of parliament or of one of its houses for the first time ^e	Women in ministerial positions ^f (% of total)
Rank	Value					vote	stand for election		

UNDP naliiivoq inuiaqatigiilerineq "human development"-imi pingaaruteqartut, immikkoortutullu tunngaviussasoq, taamaalilluni ersersitsinerit arlallit oqaatigineqarlutik: innutaasut amerlassusaat, pissusissamisoorumi inuit amerleriarnarat, nunamut nuuttut, innuttassut illoqarfimmiut amerlassusaat, il.il. Tabel 6 takujuk.

Tabel B6. Innutaasut ineriartornerat

Total population (millions)			Rate of natural increase (%)		Net international migration rate (%)		Urban population ^a (% of total)		Child dependency ratio		Old age dependency ratio		Total fertility rate (births per woman)	
1990	2007	2020 ^a	1990 to 1995	2005 to 2010	1990 to 1995	2005 to 2010	1990	2010	1990	2010	1990	2010	1990 to 1995	2005 to 2010

Aningaasaqarnermut tunngasut aamma inuiaqatigiinni assigiinngissuseq piitsuussutsimut tunngaviusuni pingaaruteqarput. UNDP taassuma ataani tunngaviusunik arlalinni ersersitsisunik atugaqarpoq. Soorlu tabellimit takuneqarsinnaasoq tunngaviusut ersersitsinerillu taakku aningaasaqarikkut piitsuussuseq pillugu immikkoortumi ilaatigut sammeneqarput. Tabel 7 takujuk.

Tabel B7. Aningaasaqarneq assigiinngissuserlu

GDP		GDP per capita			Average annual change in consumer price index (%)		Share of income or expenditure ^b (%)		Inequality measures		
US\$ billions 2007	PPP US\$ billions 2007	US\$ 2007	Annual growth rate at constant prices (%) 1990-2007	Highest value in the period 1980-2007 2007 PPP US\$ ^a	Year of highest value	1990-2007	2006-2007	Poorest 10%	Richest 10%	Richest 10% to poorest 10% ^c	Gini index ^d

Peqqissuseq ilinniartitaanerlu tunngaviusutut immikkoortinneqarput pingaarutilinnik ersersitsisoqarlutik. Soorlu Tabel 8-mi takuneqarsinnaasoq peqqissutsip ilinniartitaanerullu ataani arlalinnik tunngaviusunik peqarpoq, ataatsimoorfiusoq tassaalluni immikkoortunut taakkununga marlunnut pisortat aningaasartuutaat. Ilinniartitaanerlut tunngaviusooq

tassaavoq innuttaasuni inersimasut (>25 ukiut) ilinniartitaanikkut qaffasissusiat aamma peqqissutsimut tunngavisoq tassalluni isertitanut anaanaasullu ilinniagaqarsimassusianut naleqqiullugu meeqqat tallimat inorlugit ukiullit toqusarnerat.

Tabel B8. Peqqissuseq aamma Ilinniartitaaneq

Public expenditure on health		Public expenditure on education		Aid allocated to social sectors ^a	Educational attainment levels ^b (% of the population aged 25 and above)			Under-five mortality rate (per 1,000 live births)		Educational level of mother		Healthy life expectancy at birth ^c (years)	Unhealthy life expectancy as a % of total life expectancy ^d
per capita PPP US\$	as % of total government expenditure	per pupil in primary education PPP US\$	as % of total government expenditure		Low	Medium	High	Wealth quintile	lowest (no education)	highest (secondary or higher)			
2006	2006	2003–2006	2000–2007	2007	2000–2007	2000–2007	2000–2007	2000–2007	2000–2007	2000–2007	2007	2007	
					less than upper secondary	upper secondary or post-secondary non-tertiary	tertiary	lowest	highest				

Ataatsimut isigalugu UNDP-ip ukiorpassuarni HDI-mik atuinera ingerlaavartumillu ineriartortitsinera Kalaallit Nunaanni aamma atorneqarsinnaasumik piitsuussutsimut taaguutip nalilersornissaanut sakkusinnaasoq naleqquttuusinnaasorlu.

Arctic Human Development Report (AHRD)

Arctic Human Development Report (AHDR) UNDP-ip piitsuussutsimut taaguutaanit allaanerumik “human development” pillugu nassuiaateqarpoq. Taamaalilluni AHDR 2004 human development pillugu taaguummiingitsunik pissutsinik arlalinnik uparuaavoq, issittumullu atatillugu pingaaruteqarsinnaasut naatsorsuutigineqartunik, tassunga assersuutigalugu ilanngullugu inuussutissatigut nammineq pilersorneq imatut annertutigisoq assersuutigalugu nunami tamarmi tunisassiornermut ilaatinneqanngitsoq, taannalu inuunermi atukkat uuttornissaannut ileqquusumik amerlanerusunik ersersitsisoq, aamma UNDP-p HDI-ani atorneqartut. Peqatigisaanik qitiusuniit nuussinerit (Kalaallit Nunaannut tunngatillugu Danmarkimiit) aningaasaqarnermut tamarmiusumut malunnaateqartumik ilaallutik (>35%) aamma nunap tamarmiusup tunisassiorneranik ileqquusumik najoqqutaasup naatsorsorneranik “equngalersitsisoq”.

HDI-mi tunngaviusut ersersitsisullu allat aamma issittumut atatillugu annikinnerumik attuumassuteqarput, tassunga ilanngullugu ilinniartitaaneq aamma, AHRD-mi atuakkiortut naapertorlugit, atasinnaassusii.¹ Issittumi inuit ”ajunngitsumik inuuneqarnek” pillugu isummamut immikkut pingaaruteqartut tassaapput, AHDR-mi atuakkiortut naapertorlugit, kulturikkut ataqatigiinneq aamma nammineq inuunerup aalajangiiffiginissaanut

¹ Ilinniartitaaneq pillugu AHDR allappoq: ”Many Arctic residents have a highly sophisticated grasp of matters important to their well-being. But their knowledge does not often translate into high scores in terms of adult literacy and gross school enrolments”:

Inuunerup siviissusaa pillugu: “No doubt. Living a long life is desirable. But what if one were offered a choice between a shorter life deeply rooted in traditional values and cultural practices and a longer life spent trying to adjust to the loss of a highly-valued life-style? Evidence from the Arctic makes it clear the longevity by itself is not a paramount goal” (s. 16).

periarfissaqarneq (fate control), aamma pinngortitamut qaninneq. Atortutigut atugarissaarneq issittumi inuit qangaanit inuusaasiannik pinngitsoorani taarsiisussatut nalilerneqanngilaq - AHDR-mi atuakkiortut naapertortugit.²

Arctic Social Indicators

Arctic Social Indicators (ASI) tunngaviusunik arlalinnik nassuiaateqarpoq issittumi nunani inuiaqatigiit ineriartornerinut pingaaruteqartumik sunniuteqartutut immikkut isumaqarfigineqartunik. Aammattaaq, piitsuussusermik isiginneriaaseq eqqarsaatigalugu, inooqataanermi ersersitsisunik taakkunanilu ineriartornermik uuttuinerit inuiaqatigiit ataatsimut isigalugit piitsuussutsip annikilliartrorneranut annertusiartorneranullu takutitsisinnaapput. Isummat qanoq ittueneri apeqqutaatillugit tunngaviusunik ersersitsisunillu paarlangasunik peqarsinnaavoq piitsuussusermut atatillugu ajunngitsuusinnaasut ajoqutaasinnaasulluunniit.

Suliniut ASI 2006-imi aallartinneqarpoq issittuni nunani ineriartornermut inooqataanikkut ersersitsisut paasinissaat siunertaralugu. Maannamuugallartoq tunngaviusut arfinillit nassuiarneqarsimapput tunngaviusunullu ataasiakkaanut ersersitsisut arlallit annerusumik annikinnerusumilluunniit nassuiarneqarsimasut. Eqikkaaneq ataatsimullu takussutissiaq Tabel 9-mi ataaniittumi takuneqarsinnaavoq, ersersitsisut ataasiakkaat tamarmik saqqummiunneqarnatik, sammisatullu oqaatigineqarlutik. ASI-mi tunngaviusut arfinillit tassaapput:

- Atortutigut atugarissaarneq
- Peqqissuseq innuttallu
- Ilinniartitaaneq
- Kulturikkut atugarissaarneq uummaarinnerlu
- “Fate Control”
- Pinngortitamut qaninneq (Contact with nature)

Tunngaviusut taakku UNDP-ip HDI assigalugu annertuunik tunngaveqarput, aamma AHDR/ASI-mit erseqqissarneqarpoq tunngaviusut siulliit pingasut tassaasut UNDP-ip HDI-mi pingaaruteqartut pingasut, tassa aningaasaqarneq, peqqissuseq ilinniartitaanerlu. Tamatuma kingorna “issittumut” immikkut ilisarnaatit ilanngunneqarsimapput, tassa “fate control”, “culture integrity” aamma “contact with nature”. Inooqataanermut tunngatillugu taamatut ilassuteqarneq taamaalilluni issittumut atassuteqarnera nukittussutigalugu. Nunani issittuni inooqataanikkut ineriartornerup paasineqarnissaanut taamaattumik pingaaruteqartuupput, tassunga ilanngullugu Kalaallit Nunaat. Tabellimi ataaniittumi tunngaviusut ataasiakkaat taakkunanilu ersersitsisut takutinneqarput (aallaqqaammut oqaatsit atorneqartut, tuluttut, aalajangiussimaneqarput, tassa taaguutit nutserisunit paatsiveerutsinneqarsinnaammata).

Tabel B9. Arctic Social Indicators (2009)

² AHDR, s. 16.

Tunngiusoq	Ersersitsisut
1. Well-being	<ul style="list-style-type: none"> • Income indicators • Economic participation indicators • Indicators of basic necessities and housing • Poverty indicators • Subsistence harvest indicators, and • Indicators of net migration
2. Health	<ul style="list-style-type: none"> • Infant mortality • Child mortality • Access to health care • Suicide rate • Self-assessed health • Obesity rate • Smoking rate
3. Education	<ul style="list-style-type: none"> • Proportion of students pursuing post-secondary education opportunities • Ratio of students successfully completing post-secondary education; • Proportion of graduates who are still in the community 10 years later.
4. Cultural	<ul style="list-style-type: none"> • Cultural autonomy • Language retention • Belonging
5. Nature	<ul style="list-style-type: none"> • Harvest (kilograms per annum per capita) • Consumption of country foods (kilograms per annum per capita) • Number of people or households engaged in the traditional economy
6. Fate Control	<ul style="list-style-type: none"> • Political participation • Perceived political influence • Resistance • Proportion of local personnel in key decision-making positions • Local control over place names • Rights to land and sea resources • Self-generated income • Local control of the economy • Knowledge/information about politics • Access to information • Language retention • Recognition of human rights

OECD Pilluarnermut naleqqersuut

OECD-ip Pilluarnermut naleqqersuutaa tunngaviusunik pingaarnernik tallimanik tunngaveqarpoq:

- Ineriartorneq imminut napatittoq ("self-sufficiency"), inuup nammineersinnaassusiatigut nunaqqatigiinnilu ulluinnarnilu inooqataanikkut aningaasarsiornikkullu peqataaneratigut oqaatigalugu;

- Assigiissuseq, inuit ilaqutariillu isumalluutitut atuisinnaassusiat;
- Peqqissuseq, peqqissutsip paasineqarnissaani inooqataanermi aalajangiisinnaasut ilanngutsinneri;
- Inooqataanermi ataqatigiissuseq ("social cohesion"), inooqataanermi naleqqersuutitigut assigiinngitsutigut ersersinneqartut;
- Isertitat.

Tunngaviusut siulliit sisamat eqqarsaatigalugit ersersitsisut pingaarutillit marluk OECD-mit toqqarneqarput tunngaviusuni tamani atorneqarsinnaasunngorlugit, tassa sinniisutut, tassa tunngaviusumut pineqartumut qaninnerpaat. Naleqqersuut tunngaviusut ersersitsisullu atorneqarnerisigut inooqataanermut pissutsinik "qulaanit takunnissinnaanermik" pilersitsissapput, maannakkut assiliamik piffissallu ingerlanerani allanngornernik takutitsisinnaasut. Naleqqersuummi siunertaq aamma tassaavoq:

- Inernerit allaaseralugit (outcomes) – ingerlaneri pinnagit
- Inooqataanermi ersersitsisunut najoqqutaasutut atuuttut iluanni annertuumik nassuiarneqartoq (matumani tunngaviusuni taaneqartuni sisamani oqaatigineqartut)
- OECD-mi nunat amerlanersaannut atuuttoq
- Piffissap ingerlanerani inooqataanikkut pisunik uuttuisinnaasut ersersitsisut nassuiarneri.

Tabel B10. OECD-ip Pilluarnermut naleqqersuutaa tassaniittullu (tunngaviusut ersersitsisullu)

Self-sufficiency		Equity		Health		Social cohesion		Income
Employment to population ratio, total	Share of students with insufficient reading competences	Gini coefficient of income inequality	Gender wage gap	Life expectancy at age 65, men	Infant mortality	Subjective well-being	Crime victimisation	NNI per capita, at USD PPPs
Levels 2007	Levels 2006	Levels 2004-05	Levels 2006	Levels 2006	Levels 2006	Levels 2006	Levels 2005	Levels 2006

Soorlu Tabel 10-mi takuneqarsinnaasoq imminut napatissinnaanermut tunngavioq suliffeqarnissamut periarfissat aamma ilinniagaqassuseq ersersitsisusuupput pingaarutillit marluk, ilaatigut suliffeqarnermik ilaatigullu ilinniagaqartut naammaginngitsumik atuarsiinnaassusillit %-inngorlugit amerlassusaannik takutinneqartut. Pisumi kingullertut taaneqartumi immikkut ersersitsisut OECD-mit atorneqarput: atuartut 15-inik ukiullit 1-mik appasinnerusumilluunniit atuarsiinnaassusillit amerlassusaat. Taanna ersersitsineq OECD-ip nammineq Programme for International Student Assessment-ianut (PISA) nalunaarsugaanut tunngaviuvoq, ersersitsisumullu iluaqutaasoq, OECD malillugu tassaavoq inuusuttunut kisitsisitigut paasissutissat naapertorlugit suliffissaaleqilersussanut, suliffinni appasissumik akissaateqartuniittussanut aamma isumagininnikkut ikiorsiissutinik pinngitsuugaqarsinnaanngitsunut tunngasuusoq.

Tunngaviusup aappa, assigiissuseq, Gini-naleqqersuuteqarpoq aamma arnat angutillu akissarsiaasa assigiinnginnerinik tunngavigalugit ersersitsineri pingaarutillit marluullutik. Ersersitsisoq siulleq amerlanertigut ersersitsineri atorneqartarpoq aamma Kalaallit

Nunaannut naatsorsorneqarsimalluni (qulaaniittoq takujuk). Aappaa kalaallit nunaanni atatillugu Naatsorsueqqissaartarfimmi paasisutissat aqputigalugit naatsorsorneqartarpoq.

Tunngaviusut pingajuat, peqqissuseq, taassuma ataani tunngaviusunik marlunnik pingaaruteqartunik sinniisoqarpoq, tassa toqusarnej aamma napparsimasarnej, ukiunut marlunnut agguarlugit. Toqusarnej meeraaqat toqusarnerisigut oqaatigineqarpoq, tassa uumallutik inunngortut 1000-iusunit ataatsimik ukioqalersinnatik toqusartut amerlassusaat. Kalaallit Nunaanni 2006-imi taakku amerlassusaat tassaavoq 6,9.³ Napparsimasarnej 65-inik ukioqalersussatut naatsorsuutigineqartunik naatsorsorneqartarpoq. Qanittukut innuttaasut ineriartornerinik siumut naatsorsuinerit takutippaat ukiut tulluuttut 30-it ingerlanerini utoqqaat 65-it sinnerlugit ukioqartut amerlassusaat marloriaatinngussasut, tamatumalu takutippaa peqqissutsikkut inissisimaneq pitsaanerulissasoq.

Inooqataanermi ataqatigiinneq tunngaviusut sisamaraat paasiuminaalluni assullu nassuiaruminaalluni aamma kisitsisitigut paasisutissanik pissarsiffigiuminaalluni. Inooqataanermi ataqatigiinneq taaguummi "life satisfaction"-imi nassuiarneqarpoq pitsaasumik ajunngitsumillu ersersitsinerni takutinneqarluni.

Pitsaanngitsumik takutitsisoq ersersitsisorlu tassaavoq inuit pinerluffigitissimasut (ukiup ataatsip iluani) %-inngorlugit amerlassusaat. Ersersitsineq taanna Kalaallit Nunaanni atornejarsinnaanngilaq, tassungali eqqaanarsinnaasoq atornejarsinnaalluni, tassa pinerluttulerinermut inatsimmik unioqutitsisimasut amerlassusaat.

Ajunngitsumik takutitsisoq marlunnut imminnut ataqatigiittunut avinneqarpoq, taakku inooriaatsimik agguaqatigiissillugu naammagisimaarinninnermut uuttuteqarlutik ("average life satisfaction"). Siulleq tassaavoq maannakkorpiaq inuusaatsimik naammagisimaarinnineq aappaalu tassaalluni piffissat ingerlanerini takutitsilluni inuusaatsimik naammagisimaarinnerup allanngorneranik ersersitsisut. Innuttaasunik misissuinerit aamma Inuunermi atukkanik misissuinerit inuunermi nalillit imaluunniit peqqissuseq nammineq naliligaq misissorpai, taakkulu ersersitsisutut ilaatinneqarsinnaallutik.

Inooqataanermi ataqatigiinneq pillugu apeqqut, pilluarnermut naleqqersuummut ilaasoq, kalaallit nunaannut tunngatillugu pingaaruteqarsinnaasutut isikkoqarpoq. Inooqataanermi ataqatigiinneq oqaatigineqareersutut ajornanngitsumik uuttorneqarsinnaanngilaq, aammalumi inooqataanermi ataqatigiinnerup nalilersornissaanut immikkoortut assigiinngitsut uuttorneqarsinnaasut arlalissuit OECD-mit atornejarlutik. Maannakkorpiaq pisunik assiliaq Gallup Word Poll-imit 2006-imit takuneqarsinnaavoq, piffissalli ingerlanerani assiliaq piffissami 2000-2006-imeersunik naleqqersuutunik assigiinngitsut katersornerinik imaqarluni. Naleqqersuutit taakku pingaarnertigut the World Database of Happiness-imit (WDH) tiguneqarsimallutik, Eurobarometerimit nalunaarsukkanik kiisalu nunarsuup immikkoortuini misissuinerit ataasiakkaanit aamma nunani tamalaani misissuinerit allanit tunngaveqarlutik, tassunga ilaallutik World Values Survey, European Social Survey og Australian Unity Wellbeing Index. Naleqqersuutit/misissuinerit katersorneqarneri nalorninartorpassuarnik

³ Naatsorsueqqissaartarfik, q. 83.

imaqarput, tassunga ilaapput annertusiliinerit assigiissarnissaat, apeqqutigineqartut nalilersorneri, piffissaq nalunaarsukkanik katersuiffiusoq, nalinginnaasumillu misissuiffiusut ataasiakkaat pitsaassusaannik misissueqqissaarneq.

Inuiaqatigiinni inuunermi peqataaneq aamma innuttaaqataasut isumaat inooqataanermi ataqatigiinnermi pingaaruteqarneraapput aamma the World Values Survey-mi ilaatinneqarlutik. Danmarkimut atatillugu (OECD-mut ilaasortaasoq) ersersitsisut taakku marluk ersersitsisunut arfineq pingasunut allanngortinneqarsimapput, tassaniillutik inooqataanermi tatiginninneq, politiinut tatiginninneq (inatsisinik atortitsisut), eqqartuussivinnut, Folketingimut (inatsisiliortut/naalakkersuinikkut ingerlatsisut), nuussinernik tigusaqarneq, qinersinerni peqataaneq kiisalu peqatigiiffinnut ilaasortaaneq. OECD-ip pilluarnermut naleqqersuutaani tunngaviusoq kingulleq tassaavoq isertitat, tassa pilluarnermut naleqqersuummi tamarmiusumi aningaasaqarnermut tunngasortaa.

Bhutans Gross National Happiness

Bhutanip nuna tamakkerlugu pilluarnermik naatsorsuutai (GNH) inunnik 950-inik nalaatsornikkut toqqarneqartunik annertuumik apersuinernik tunngaveqarput, apeqqutit inooqataanermut-aningaasaqarnermut-tarnikkut pissutsinik siumut aalajangersarneqareersimasut. Nuna tamakkerlugu misissuineri kingullermi tunngaviusut qulingiluat pilluarluni inuunermut pingaaruteqartut pingaartinneqarput.

Naleqqersuutitaa kingusinnerusukkut misissuineri arlalinnik tunngaveqarpoq, tassunga ilanngullugu pilluarnerup qaffasissusia, inuunerup naleqassusia, inuunermik naammagisimaarinninneq, isumaginninnikkut tapersorsorneqarneq, uippakajaarneq nammineq nalunaarutigisaq, nalinginnaasumik peqqissuseq aamma misigissutsikkut atugarissaarneq. Kingusinnerusukkut misissueqqissaarnerit takutippaat arnanut angutinut, ukiunut, suliffeqarnermut, ilaqutariit ilusaannut inooqataanermilu attuumassuteqartunut atatillugu tarnikut atugarissaarnerup annertussusaanik takutitsisoq, taakkulu pilluarneq pillugu naatsorsuutitut katersorneqartarlutik.

GNH-mi tunngavineqartut tassaapput buddhismimi pingaarnertigut tunngaviusut inuusaatsimik isiginneriaaseq, ilaatigut tassani taaguutit makku ilaallutik ”aralinnut tunngassuteqarneq”, ”allanngortoqannginnera”, ”nunarsuarmut tamarmut ataneq” il.il. tunngaviusut taakku qulingiluat tabel 11-mi takuneqarsinnaapput.

Tabel B11. Bhutanip Pilluarneq pillugu naatsorsuutai

Tunngiusoq	Nalit	Iliortaatsit
Tarnikkut atugarissaarneq	Naakkinninneq, tukkusooq, saammaassineq, eqqissisimaneq, karma, misiginneqataaneq aamma ilumuussuseq	Eqqarsaqqissaarneq Qinuneq Ilerfiarneq Kajumissutsimik sulineq Tunisineq
Peqqissuuneq	Uummaarinneq, sungiusarluarumaneq, peqqissuuneq, nammineq naleqassuseq, pitsaaliuineq, nangaassutsit, pingaartitsineq	Yoga Oqimaaqatigiissumik nerisaqarneq ”Toqunartut” pinngitsoorneri (imigassaq kimittoq, ikiaroonartoq, il.il.)

Tunngiusoq	Nalit	Iliortaatsit
		Aarlerinartut avaqqutaarneri Sissuerluni atuineq
Piffissamik atuineq / aqutsineq	Uippakajaannginneq, eqqissisimaneq, toqqissisimaneq, qanitaqarneq (inooqataanerimi), peqqinnartumik inuuneqarneq	Sulineq-inuuneq oqimaaqatigiissoq Sininneq Qasuersaarneq Inuiaqatigiinni sulineq Inooqatigiinnut ilanngunneq
Naalackersuisunermik pitsaasumik ingerlatsineq	Ataqatigiinneq, tatiginninneq, uppersassuseq, naapertuineq, suliatigut pikkorinneq, ilisimassuseq, tatiginartuuneq, ungasissumut isigineq, piginnaasaqarneq, piginnaatitsineq, kinaassusersiunnginneq, tunniusimaneq	Sullissineq Politikikkut peqataaneq Pisinnaatitaaffiit, akisussaaffik, kiffaanngissuseq Rule of law Media Inatsisit
Uumasut assigiinngisitaartuunerat	Attaviinneq, uumasoqarnermut paasinninneq, piujuartitsisinnaaneq, non-domestic, non-utilitarian, kusanartoq, pinngortitamut tunngasuuneq, ataqqinninneq	Silaannaap pitsaalluarnera Erngup pitsaalluarnerat Uumasut assigiinngisitaartuunerisa allanngutsaaliorneri Uumasut najuartat allanngutsaaliorneri Sunniuteqarluartumik nukinnik atuineq Eqqagassanik isumaginninneq Avatangiisinut mianersuussineq
Inuuniutit nalingat	Imminut napatinneq, isumannaanneq, piujuartitsineq, naleqqussarsinnaassuseq	Tunngaviusumik pisariaqartitsinerit Nerisassat isumannaatsuuneri Isertitat naammanneri
Inuiaqatigiit uumaarissuunerat	Tullimut asanninneq, tatiginninneq, illugiissitsisinnaaneq, naapertuutitsineq, ilumoorneq, ilaqutatut ataneq, nammaqatigiinneq, naligiissuseq, ataatsimoorneq, inussiarnertuuneq, suleqatigiinneq, ataqqinninneq, ataqatigiinneq	Ilaqutariit ataqatigiinnerat nukittoq Kajumissutsiminek peqataaneq Tunisineq Sulinikkut paarlaasseqatigiinneq Inuiaqatigiinni peqataaneq Inooqatigiinnut ilanngunneq
Ilinniartitaaneq	Pilersitsisinnaaneq, ammasuuneq, peqqissaarneq, paasisimasaqarneq, nikallujuissuseq	Oqaluttuarisaanermik ilisimasaqarneq Uumasut assigiinngissuseqarnerannik ilisimasaqarneq Nerisanik inuussutissanillu ilisimasaqarneq Peqqinnissamik ilisimasaqarneq Inuit pillugit ilisimasaqarneq